

Tusor Péter

FORRÁSKRITIKAI MEGJEGYZÉSEK A WESSELÉNYI-
ÖSSZEESKÜVÉS TÖRTÉNETÉHEZ

2020–2021-ben 350. évfordulójuk van a Wesselényi Ferenc nádorról elnevezett összeesküvés nyomán kirobbant felkeléseknek és a rájuk következő megtorlásoknak, illetve Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Nádasdy Ferenc és Bónis Ferenc lefejezésének. A szervezkedés története jól ismert és feldolgozott a historiográfiában. Hazai és külföldi szerzők tollából kétkötetes pozitívista monográfia, forráskiadványok, kandidátusi disszertáció, modern szakkikkek, közlemények sora foglalkozik az izgalmas témával.¹ Az eredményeket átfogó szintézisek összegzik² és népszerűsítő munkák terjesztik szélesebb körben³ – és velük együtt a hibák, tévedések sorát is. Az alábbiakban néhány fontosabb kérdés tisztázására teszünk kísérletet. Vizsgálatunk célkeresztjében egy 15 pontból álló tervezet áll, amely a francia–magyar szövetségkötés fejezeteit tartalmazza. A dokumentum egyik lelőhelye Párizsban van, a kiadott példánya címe szerint: *Proiectum ad ponenda*

¹ Mindenekelőtt: Acta coniurationem bani Petri a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia. Ed. Franciscus Rački. (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium) Zagrabiae 1873. (Lásd 4. jegyz. is.); *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. Bp. 1876. A kezdetekre: *Klaniczay Tibor*: Zrínyi Miklós. (Irodalomtörténeti könyvtár 14.) 2. kiadás. Bp. 1964. 786. skk.; *Jean Bérenger*: Francia–magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején (1664–1668). Történelmi Szemle 10. (1967) 275–291. Legújabb francia kiadása (az apparátusban közölt forrásokkal együtt): *Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine: mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*. Éd. Daniel Tollet – Lucien Bély. Paris 2003. 361–380.; *Benczédi László*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása. Történelmi Szemle 17. (1974) 596–630. Ugyanez átdolgozva, kiegészítve és Nádasdy kedvezőbb bemutatásával: *Uő*: Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). (Értekezések a történeti tudományok köréből 91.) Bp. 1980. 9–40., 140–149.; *Uő*: Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolútizmus megalapozása 1670 őszén. Történelmi Szemle 18. (1975) 489–502.; *Uő*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés Magyarországon (1664–1671). (MTA KIK Disszertációk) Bp. 1974. További irodalom és az addig megjelent publikációk számvetése, értékelése: *R. Várkonyi Ágnes*: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez, 1664–1671. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp. 2002. 430–436.; újabban *Jankovics József*: A „Murányi Vénus” – tanúvallomásainak tükrében. Irodalomtörténeti Közlemények 119. (2015) 399–417.; frissített apparátussal, a tanúvallomások szövege nélkül: *Uő*: A történelemalkító nő. Széchy Mária szerepe a Wesselényi-„összeesküvés” felemelkedésében és bukásában. Műhely 42. [2019] 1. sz. 56–67. Lásd még az 5. jegyzetben idézett tanulmány részletesebb irodalmát is.

² Például *Szekfü Gyula*: A XVII. század. In: *Magyar Történet I–V*. Szerk. Hóman Bálint – Szekfü Gyula. 7. kiadás. Bp. 1943. IV. 169–178., 589–590.; *Benczédi László*: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1665). Magyarország története 1526–1686. In: *Magyarország története tíz kötetben III/1–2*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. III/2. 1155–1272., 1823–1840.

³ *Barta János*: Miért halt meg Zrínyi Péter? A Wesselényi-összeesküvés története. Bp. 1986.; *Romsics Ignác*: A Wesselényi-féle összeesküvés. Korunk 4. (2018) 2. sz. 35–45.

tractatus puncta.⁴ A kutatás kiindulópontjával a vatikáni levéltárban feltárt, 1665. novemberi Spinola-jelentés szolgál, amely több, a *Proiectum*-ban is megtalálható közlést is tartalmaz a szervezkedésbe belebonyolódó Szelepchény kancellártól.⁵ A vatikáni forrás elemzése közben figyeltünk fel arra, hogy a historiográfiában, legyen az régebbi vagy újabb, „valami nagyon nincsen rendben” e történeti dokumentummal.

A történetírás tévedései

Pauler Gyula félreértelmezése („Vitnyédy István tervezete”, „1666. június”)

A *Proiectum*, ez a már 1888-ban publikált fontos forrás⁶ eddig nem került pontos azonosításra, datálásra és értékelésre a történetírásban. A szervezkedés monográfusa és történeti kánonjának megalkotója, Pauler Gyula (1841–1903) a szövegében azonos, de kifejezőbb című (*Proiectum ad ponenda tractatus puncta inter regem Galliae et Ungaros*) bécsi levéltári példányt⁷ használta 1876-ban. Szerinte az irat Vitnyédy István tervezete, melyet Zrínyi Péter utasítására készített el. Pauler elbeszélése szerint a bán felhívatta Bécsbe Vitnyédyt is, hogy a magyarok kívánságait

⁴ Lelőhelyeit, kiadásait lásd 6. és 7. jegyz. A könnyebb használhatóság és a szemléltetés érdekében a latin nyelvű iratot lefordítottam. Lásd a tanulmány végén közölt Függelék 2. számú dokumentumát.

⁵ Közlése és kontextualizálása: *Tisor Péter*: „Et a pensare al successore in caso”. Szelepchény György és a rendi szervezkedés. Egy nunciusi jelentés forrásértéke. Levéltári Közlemények 2021. Megjelenés előtt. A Spinola-textus elemzése kapcsán írt tanulmányosorozat első darabja Lippay prímás szerepét vizsgálja a Grémonville-jelentések közelebbi szemrevételezésével, lásd *Uő*: „Pour les intérêts d’ un si grand Roi?” Lippay György esztergomi érsek és a „Wesselényi-összeesküvés”. Egyháztörténeti Szemle 2021. Megjelenés előtt.

⁶ Kiadása a párizsi külügyi levéltárból: Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia (1663–1671). Ed. Balthasar Bogisch. (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium 19.) Zagrabiae 1888. 268–270. (n. cccxi) Megjegyzendő, hogy a forráskiadványt használó Benczédi a függelékben közölt dokumentumokat egyáltalán nem hivatkozza. Ugyanígy tesz Bérenger, aki magát a forráskiadványt elintézi egy rövid utalással, és a források közvetlenül a francia külügyi levéltárból idézi. Lásd *Bérenger, J.*: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 279. 14. jegyz.; a *Proiectum*ot pedig mindvégig megkerüli (talán azért, mert ennek nem készült korabeli francia fordítása. Sőt, meg sem említi, csupán a vonatkozó követjelentés egy-két kiragadott mozzanatát használja.) *Vö.* 40., 41., 122. jegyz.

⁷ *Pauler Gy.*: Wesselényi Ferenc nádor i. m. I. 88–91. – A bécsi leelőhely pontos jelzete: Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Ungarische Akten, Specialia Fasc. 325, Konv. A, fol. 35–36. *Vö.* *Benczédi L.*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés i. m. 598. 4. jegyz.; *Uő*: Rendiség, abszolútizmus i. m. 143. 16. jegyz. Az *inter regem Galliae et Ungaros* más kézzel, vélhetően a perbeli 1670–1671-es kihallgatások során készült, utólagos kiegészítés. Bizonytalan, hogy a dokumentum honnan került a császári hatóságok birtokába, Nádasdy Ferenc vagy Zrínyi Péter lefoglalt iratai közül, vagy Széchy Máriától, netalán a bécsi francia rezidens, Grémonville volt az, aki akkor még az 1668. januári titkos megállapodás nyomán csendes szövetséges I. Lipót kezébe adta. – A tanulmány megírásához végzett bécsi kutatások kiegészítésében Oross András levéltári delegátus volt segítségemre. Itt is megköszönöm készségét és türelmét.

formulázza Grémonville-nek, s „az ügyvéd egész rendszeres szerződést fogalmazott [...]”. Monográfiájában a *Proiectum*ot hónapokkal az áprilisi stubnyai értekezéslet, a Wesselényi–Zrínyi-féle szövetségkötés utáni időpontra, 1666 júniusára datálja. Tartalmát behatóan ismerteti, jóllehet a 15 pont sorrendjét alkalmanként felcseréli.⁸ Ugyanakkor e 15 pontból álló dokumentumot tévesen véli azonosnak a bécsi francia rezidens szerint 1666. (!) június 30-ai követjelentésében említett és ismertetett, a valóban kizárólag Vitnyédy nevéhez köthető, ám ténylegesen egy évvel korábban, 1665 (!) júniusában készült 10 pontos tervezettel.⁹

Magát ezt az 1665-ös, valóban Vitnyédy-féle tervezetet azonban ekkor még nem ismeri Pauler. Tévedése oka és egyben tetézése, hogy a bécsi francia követ e 10 pontos Vitnyédy-tervezetet ismertető és Párizsba továbbító jelentését teszi hibásan kerek egy esztendővel későbbre, 1666. június 30-ra. Az 1664 nyarán rendkívüli követként a császárvárosba érkező Jacques Bretel de Grémonville lovag (†1686)¹⁰ jelentése ugyanis egy évvel korábban, 1665. június 30-án kelt!¹¹ Pauler ezzel magának a *Proiectum*nak pontos szerzőjét, datálását, keletkezési körülményeinek meghatározását teljesen elrontja.¹² Mentségére legyen mondva, hogy miként később látjuk, Vitnyédynek valóban lesz köze a *Proiectum*hoz is. Viszont a *Proiectum* 1. korántsem nevezhető kizárólag az ő tervezetének, 2. nem 1666. júniusban került lejegyzésre, 3. és nem Zrínyi Péter utasítására! – miként azt Pauler Gyula állítja.

⁸ Egyedül a 2. pontot hagyja ki: „Fortalitia praecipue in superiori Hungaria, tredecim puta comitatibus et urbes habebit pro sua securitate et necessitate.” Ismertetése mégis csupán kivonatoló jellegű, a szöveg árnyalataiban rejlő történeti információkra lásd a fordítást Függelék 2. számú dokumentum.

⁹ Pauler Gy.: Wesselényi Ferencz nádor i. m. I. 88–91. Pauler a *Proiectum* bécsi példányát pontos jelzet közlése nélkül említi (91. 1. jegyz.). Vitnyédy tervezete kiadva: Bogisich, B.: Acta coniurationem i. m. 257–258. (n. ccc). Míg a *Proiectum* pontjai sorszámmal ellátottak, Vitnyédy tervezetéé nem. A 15, illetve 10 pontba a bevezető *praeambulum* egyik iratnál sem számíthat bele. Ezt a szöveget is lefordítottam latinból, lásd Függelék 1. számú dokumentum.

¹⁰ Tulajdonképpen rezidensként 1673-ig maradt Bécsben. Az 1625-ben született katona és diplomata korábban tíz éven keresztül velencei szolgálatban állt Candiában. Bécsi küldetésére a Hugues de Lionnes külügyi államtitkárhoz fűződő bizalmas kapcsolatának köszönhetően került sor. Az olasz mellett jól tudott latinul is, a magyarokkal való kapcsolattartásában tehát nem lehettek nyelvi problémái. Modern szakirodalmát lásd Romain Philippe: Le travail des hommes de la paix: le cas des relations entre Louis XIV et Léopold I de 1668 à 1673. Histoire, économie et société 5. (1986) 2. sz. 173–186. Érdemeiért 1670-ben XIV. Lajostól megkapta a lyre-i apátság kommandját (évreux-i egyházmegye), ám ebből korántsem következik feltétlenül, hogy pappá szenteltette volna magát, miként azt számos lexikonszócikk állítja róla, sőt. Emellett a történetírók rendre összekeverik őt Nicolas Bretellel (1608–1648), aki 1643-tól Rómában, illetve Velencében képviselte a francia monarchiát. Vö. Adolphe Chéruel: Biographie normande: Nicolas Bretel, seigneur de Gremontville, ambassadeur de France à Rome. 2. kiadás. Vanves 2018. (1. kiadás: 1847).

¹¹ Grémonville 1665. június 30-ai jelentése kiadva: Bogisich, B.: Acta coniurationem i. m. 39–40. (n. xliii); pontos levéltári lelőhelyét hozza: Bérenger, J.: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 283. 33. jegyz.

¹² Pauler Gy.: Wesselényi Ferencz nádor i. m. I. 88–91., különösen: 91. 1. jegyz.

Összegezve az eddig elmondottakat: Pauler nem figyelt fel arra monográfiája írásakor, hogy a 15 pontból álló *Proiectum* bizonyos tartalmi átfedések ellenére nem azonos azzal a szövetségekötési tervezettel, melyet Vitnyédy már 1665 júniusában átadott Grémonville bécsi francia követnek, és amelyet a követ 1665. június 30-ai – Pauler által használt, de tévesen egy évvel későbbre, 1666. június 30-ra datált – jelentésében behatóan ismertetett is. Az 1665. júniusi Vitnyédy-féle tervezet, mint említettük, mindössze csupán 10 pontból áll. Számos mozzanat, amelyet a hosszabb *Proiectum* tartalmaz, még hiányzik vagy másképp szerepel benne. A Vitnyédy-szöveg részletezi a Habsburg-párti Lubomirski eltávolításának tervét. A *Proiectumban* a kérdés mindössze egy mondatban szerepel. Lengyelország lehetőség szerinti bevonása a szövetségbe csupán utalás szintjén kerül elő itt. Vitnyédy a szövetség realizálásának biztosítására az ifjabb Condé helyett XIV. Lajos fivérét, az orléans-i herceget¹³ választatná meg a lengyel trónra („Rex Christianissimus eo dirigit omnem suam actionem, ut [...] dux Aurelianensis [...] quantum per possibilitatem fieri poterit in regem Poloniae eligatur [...]”). Ezzel szemben a *Proiectum* már XIV. Lajos fia vagy egy vérbeli herceg magyar királyságát fejtegeti.¹⁴

Miután közelebbről is szemügyre vettünk néhány fontosabb eltérést az 1665-ös Vitnyédy-tervezet és az 1666-os *Proiectum* között, fel kell tennünk a kérdést: vajon mi lehetett Pauler e súlyos tévedésének az oka? Mely tévedés, mondjuk ki, a Wesselényi-féle szervezkedés és összeesküvés részleges pszeudokanonizációjának egyik meghatározó argumentációs bázisává vált. Minden valószínűség szerint az, hogy a neves pozitivisták szerző monográfiája írása során Grémonville jelentéseit Hajnik Imre másolataiból használta,¹⁵ és a francia követ 1665. június 30-ai jelentését e másolatok vélhető hiányosságai miatt tehetett egy évvel későbbre, 1666. június 30-ra. Mivel magát a 10 pontos, 1665. júniusi Vitnyédy-tervezet szövegét viszont nem ismerte, csak a dokumentumot Párizsba küldő és tartalmát összefoglaló francia jelentést, ezt pedig szemlátomást felületesen olvasta el, az ügyvéd javaslatait az általa már a bécsi példány alapján ismert *Proiectummal* azonosította.

¹³ Louis II de Bourbon-Condé (1621–1686) fia: Henri Jules de Bourbon (1643–1709), apja haláláig Enghien hercege; illetve a király öccse Philippe (1640–1701), Anjou, 1660-tól Orléans hercege.

¹⁴ Az 1665-ös Vitnyédy-szöveg kiadását és kísérő követjelentését lásd a 9. és 11. jegyz. Vö. Függelék 1. és 2. számú dokumentum.

¹⁵ Pauler Gy.: Wesselényi Ferencz nádor i. m. I. vi–vii. Hajnik anyaggyűjtése a Wesselényi-összeesküvésről: Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1433. (Hajnik Imre oklevélmásolatai és kivonatai különféle levéltárakból) és Fol. Hung. 1434; Quart. Hung. 2159 (Újabb adalékok a Wesselényi–Nádasdy–Zrínyi-féle mozgalom történetéhez). Legutóbb Jankovics József használta adatait. Vö. Jankovics J.: A „Murányi Vénus” i. m. 400. 3. jegyz.

Benczédi László kontaminációja (Vitnyédy, 1665. június)

A Pauler által megrajzolt hibás képet az újabb kutatások tovább bonyolították. Benczédi László (1929–1986) már egyenesen összemosta a két tervezetet. Jóllehet, például a *Proiectum*ban a Mátyás kori határok visszaállításának konkrét kifejtése (Szilézia, Csehország, Lusatia „visszacsatolása”) nincsen benne, illetve Vitnyédy 1665-ös tervezete nem szól Moldva és Havasalföld stb. bevonásáról, és nem sürgeti a 30 napon belüli választ sem – hogy a számos közül csupán ezeket az újabb eltéréseket idézzük –, a két szöveget mégis egységes narratívába foglalva olvashatjuk a *Történelmi Szemle* hasábjain.¹⁶ Továbbra is Vitnyédy sajátjaként, ám Paulerrel ellentétben immár 1665 júniusára datálva! Benczédi, aki a kötelező marxista sallangok használata ellenére is kiváló és éleslátású történész volt, rendkívül komoly szakmai hibát vétett, amikor a *Proiectumot* összemosta a Vitnyédy-tervezettel, s datálását ennyire elrontotta. Nyilvánvalóan úgy hivatkozott a levéltári forrásra, hogy nem használta közvetlenül, illetve nem igazán értette a latin szöveget. Miközben ugyanis jegyzetében csupán a *Proiectum* dátum nélküli bécsi példányát idézi, a főszövegben a *Proiectumból* és a Vitnyédy-tervezetből egy sosem létezett narratívát állított össze 1665 nyárelőre. Mi több, nem is az eredeti szövegeket olvasta, hanem szemlátomást Pauler – mint az imént láttuk, téves koordinátákkal azonosított és datált – *Proiectum*-ismertetését mosta össze a Vitnyédy-tervezet francia fordításának Jean Bérenger (*1934) által kivonatosan, jegyzetben közölt részeivel,¹⁷ méghozzá bárminemű forráskritikai reflexió nélkül!

Következésképpen Benczédi tézise, melyben az 1666. augusztus 23-án kezdődő és a törököknek történő behódolást középpontba állító murányi találkozózt megelőző, Franciaországgal kapcsolatos magyar elképzeléseket „finom vonalú, törekeny politikai utópiák” sorának nevezi, szintén revízióra szorul. Hiszen kritikátlanul egy kalap alá vont két térben, időben és genezisében eltérő tervezetet.¹⁸ Állításának fő alapja, a Mátyás korabeli határok visszaállításának explicit igénye csupán Vitnyédy 1665. júniusi javaslatai között szerepel,¹⁹ a *Proiectum*ban viszont már nem.²⁰ Utóbbi tervezet megformáltsága, szövegének stílusa és kidolgozottsága

¹⁶ Benczédi L.: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása i. m. 598–599.

¹⁷ Bérenger, J.: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 283. 32. jegyz.

¹⁸ Benczédi L.: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása i. m. 602.

¹⁹ „Rex Christianissimus procurabit, ut regna et provinciae a corpore regni Hungariae sive per Turcas sive per alios quospiam quibuscumque tandem ex pretextibus abalienata et abalienatae restituantur et regno reincorporentur. Et in hac classe sunt: provinciae per Turcas occupatae, Regnum Bohemiae, Ducatus Silesiae, Marchionatus Moraviae, septem civitates Lusaticae, quae olim regibus nativis Hungaris parebant, et cum in umbra regis Hungariae extiterant, id quod tam annales, quam vero transactiones et capitulationes testantur” ([2.] pont). Bogisich, B.: Acta coniurationem i. m. 257.; Függelék 1. számú dokumentum.

²⁰ Ebben csupán általánosságban, jóval politikusabb módon fogalmazódik meg a Szent Koronától elszakított országok és tartományok restitúciója: „Regna et provinciae a corona avulsae ut restituantur,

első olvasatban is igényesebb: átgondoltabb és rétegzettebb, taktikusabb és összetettebb. Sokkal inkább megfelel egy szövetségi tervezet kritériumainak, mint Vitnyédy ötletelése.

Bogisich datálása (Zrínyi–Nádasdy, 1667. november)

A történetírás tévedéseinek sora azonban még korántsem merült ki a *Proiectum* esetében. A párizsi példány alapján közlője, a sokkal inkább jogász, mintsem történész Baltazár Bogisich (1834–1908) tudniillik szembetűnő magabiztossággal jóval későbbre, 1667 novemberére tette a szöveg keletkezését. Munkája függelékében a *Proiectumot* közvetlenül megelőzően Bogisich a *Propositiones Christianissimi regis plenipotentiario, domino a Grémonville exhibitae* címet viselő, rendkívül izgalmas iratot is közli.²¹ Publikálja Grémonville vonatkozó, 1667. november 3-ai, 10-ei és 17-ei részletes jelentéseit is.²² Ezekből az derül ki, hogy Zrínyinek és Nádasdynak több titkos találkozására került sor Grémonville-lel 1667. november első napjaiban.²³ És az, hogy a *Propositiones* – a szervezkedés immáron harmadik, kulcsfontosságú programirata – Zrínyi és Nádasdy e tárgyalásokon kiformált elképzeléseit és személyes garanciaköveteléseit tartalmazza XIV. Lajos számára. Bogisich értelmezése szerint a *Proiectum* nem más, mint egy ehhez kapcsolódó szabályos konföderációs tervezet a *Gens Hungara* és Franciaország királya között. Közreadói magyarázatában a két iratot összetartozónak mondja.²⁴ Grémonville említett, 1667. novemberi jelentései hosszasan szólnak a *Propositiones* kalandos keletkezési körülményeiről és tartalmáról. Ennek az iratnak a datálása tehát biztos. Bogisich emiatt helyezi a szerinte hozzá tartozó *Proiectumot* szintén ekkorra, 1667 novemberére. A szerző a francia külügyi levéltárban a forrásokat személyesen tanulmányozta, következőképpen álláspontját érdemes megfontolani.

A délszláv történész ugyan nem részletezi, mégis rekonstruálható, miért vélte összetartozónak a két dokumentumot. Úgy gondolhatta, hogy a *Propositiones*ban magát mindvégig „Osvaldus” (= Zrínyi) és „Ferdinandus” (= Nádasdy) fedőnéven emlegető két főúr javaslataik utolsó bekezdésében a *Proiectum ad ponenda puncta*

neque ullo praetextu deinceps abalienentur, rex Christianissimus promovebit” (7. pont). *Bogisich, B.*: *Acta coniurationem* i. m. 269.; Függelék 2. számú dokumentum.

²¹ *Bogisich, B.*: *Acta coniurationem* i. m. 265–267. (n. cccx). Vö. *Tusor Péter*: „Propositiones Christianissimi regis plenipotentiario [...] exhibitae.” Ki volt „Ferdinandus” és „Osvaldus” a Wesselényi-összeesküvésben? (Újabb forráskritikai észrevételek a rendi szervezkedés történetéhez). Fons 2021. Megjelenés előtt.

²² *Bogisich, B.*: *Acta coniurationem* i. m. 102–107. (n. cxli–cxlii–cxliii–cxliv).

²³ Pauler ezt kizártnak tartotta, lásd *Pauler Gy.*: Wesselényi Ferencz nádor i. m. I. 119. 1. jegyz. utolsó sorai („Roppant zavart okozott...”).

²⁴ „Osнова pomenutog u prehodnoj ispravni ugovora, razdijeljena na petnaest točaka” – írja a cccxi sz. alatt közölt *Proiectum ad ponenda puncta tractatus* fejrészletében (268).

tractatus szövegére és annak aláírására utalnak. A *Propositiones*ben tudniillik a szignálás általi lelepleződés veszélyét említik Nádasdyék. Eszerint életük a francia király kezében lesz, amikor „e traktátusokat” aláírják („vita nostra in manu eius sit, dum *hos tractatus* subscripserimus”).²⁵ Fedőneveket tartalmazó iratot viszont sosem szignálnak s.k. és valódi névvel, tehát a *Propositiones* e szöveghelye csakis egy másik iratra, mégpedig a *Proiectum*ra utalhatott, melynek címében valóban ott a *tractatus* szó – feltételezhető Bogisich. A két szóban forgó iratot eme – rövid közreadói utalásából kikövetkeztethető²⁶ – gondolatmenetnek megfelelően vélte összetartozónak, és publikálta okmánytárában egymás után, a cccx és cccxi sz. alatt. Bogisich értelmezését látszik megerősíteni Hugues de Lionne francia külügyi államtitkár 1667. december 13-ai válaszjegyzékének megfogalmazása is, miszerint „sem a magyarok [irata – T. P.], sem pedig a projekt”, melyeket a követ átküldött, nem igényel azonnali választ.²⁷ A francia külpolitika irányítását Mazarintól átvevő miniszter az irreális elemeket tartalmazó javaslatokat ugyan ezen jegyzékében rövid úton elutasította, egyben színlelést javasolt Grémonville-nek a magyar főurak felé.²⁸

²⁵ A tágabb szövegekörnyezet: „sed ut rex Christianissimus nobis quoque fidere valeat, quamvis vita nostra in manu eius sit, dum *hos tractatus* subscripserimus, nihilominus parati sumus tam corporale deponere, quam filios nostros ad certum destinandum locum pro pignore transmittere [...]”. *Bogisich, B.: Acta coniurationem* i. m. 268.; magyar fordítása: *Tusor P.: Propositiones* i. m. – Bogisich ott is hibát vét, hogy „Osvaldus” és „Ferdinandus” utólagos kiegészítését, indoklását a *Propositiones*ban kért pénzsegélyhez („Informatio brevis expensarum necessariorum in Hungaria pro intentione Christianissimi regis”) és a két főúr kísérőleveleit megelőzően közli. Ezek azonban egyértelműen pár nappal később keletkeztek, és nem a november 10-ei, hanem a november 17-ei követjelentéssel érkeztek meg Párizsba. *Bogisich, B.: Acta coniurationem* i. m. 263–265. (n. ccvii–cccviii–cccix), 106–107. (n. cxliv).

²⁶ Vö. 24. jegyz. – A fedőnevek használatának okára és kontextusára, valamint a *Propositio* alá [nem] írására lásd *Tusor P.: „Propositiones Christianissimi regis”* i. m.

²⁷ „J’ay receu vos depesches du 27 octobre, 3 et 10 novembre et depuis, celle du 17 qui n’est pas encore deschiffrée. Aucun point desdites depesches ne requiert une response pronte [que celui des Hongrois et du project que vous avez adressé [...]”, azaz „Megkaptam az október 27-ei, november 3-ai és 10-ei küldeményeit, továbbá a 17-eit, mely még nem került deszifrázásra. A küldemények egyik pontja sem igényel azonnali választ, a magyarok irata és a projekt sem, amiket küldött [...]”. *Bogisich, B.: Acta coniurationem* i. m. 107–108. (n. cxlvi). (Az idézet szövegének folytatása magyar fordításban Bérengernél, lásd: *Bérenger, J.: Francia–magyar kapcsolatok* i. m. 287. 47. jegyz.) A már titkosírással írt (ezt jelezi a ‘[’) „que celui des Hongrois” a Zrínyi-Nádasdy-féle „*Propositiones*”-ra vonatkozik, a „project” pedig a hozzátartozó szövetségi tervezetre – okoskodhatott még vélhetően a délszláv történész, amikor a *Proiectum*ot okmánytárába besorolta. Ő eredetileg ügyvéd volt, mint Pauler. De Lionne államtitkár irreális elemként francia egység küldését nevezte meg a távoli országba: „et que d’ailleurs ledit project contient des choses impraticables, comme l’envoy d’un corps français [...]”. *Bogisich, B.: Acta coniurationem* i. m. 108. Ez kétségkívül vonatkozhat nemcsak a *Propositiones*ra, hanem *Proiectum*ra is, mégpedig annak 13. pontjára: „Regi Christianissimo ex sua militia unam vel duas legiones dabit, ita tamen ut reciproci ex sua milita exercitui gentis Hungariae et sociorum ex suis det [...]”. Uo. 269.

²⁸ Kiadása idézve már az előző jegyzetben: *Bogisich, B.: Acta coniurationem* i. m. 107–108. (n. cxlvi). Az elutasító lényegi rész magyar fordítását egyébként úgy hozza Bérenger az előző jegyzetben már említett helyen, hogy nem tesz említést a kiadástól. Jegyezzük még meg, hogy válaszjegyzékében de Lionne minden bizonynyal a *Propositiones*re és a hozzá tartozó, tételes hadügyi költségkimutatást tartalmazó *Informatio Brevis*e

Bogisich datálása nem maradt kritikai reflexió nélkül. Pauler az 1888-ban megjelent kiadvány ismertetésekor a *Századok* 1890-es évfolyamában bírálja a közreadót, hogy nem ismeri a magyar szakirodalmat és tévesen teszi a *Proiectumot* 1667-re.²⁹ Fő érve az, hogy a *Proiectum* (a 11. pontban, röviden) említi Lubomirski megölésének tervét, a *mareschallus Poloniae* azonban – miként monográfiájában is állítja Pauler – már 1667 elején meghalt, következésképpen a szerződéstervezet nem keletkezhetett később. Érvelése helytálló, hiszen Lubomirski valóban 1667. január 31-én távozott az élők sorából.³⁰

Pauler Gyula miközben rövid megjegyzésben rácsodálkozik arra, hogy „Vitnyédynek már 1665-ben is volt egy tervezete”, amiről a jelek szerint tehát csupán Bogisich kiadásának köszönhetően szerzett tudomást,³¹ bírálatával megakadályozta, hogy a horvát történész datálása és interpretációja: a *Proiectum* 1667. novemberi keletkezése és megszövegezésének a Zrínyi–Nádasdy pároshoz kötése gyökeret verjen a magyar történetírásban. Noha a Pauler által még ekkor, 1890-ben is érthetetlen módon fenntartott 1666. júniusi keltezés legalább ennyire rossz, Bogisich eljárására irányuló kritikája jogos. Annak okoskodása ugyanis tényleg merőben hibás, sőt tulajdonképpen teljességgel érthetetlen.

Bogisich tévedését, Pauler és Benczédi hibás értelmezéseit a párizsi források paleográfiai szemrevételezésével, valamint Grémonville – valóban a *Proiectumhoz* kapcsolódó – jelentéseinek azonosításával és elemzésével tudjuk korrigálni az alábbiakban.

A „*Proiectum*” keletkezésének kontextusa

A párizsi másolat kéziratkörnyezete és Grémonville jelentései

Ha megtekintjük a párizsi Külügyi Levéltárban őrzött dokumentumokat tartalmazó kötetet (*Hongrie*, vol. 2), azt tapasztaljuk, hogy a *Proiectum* az 1666. áprilisi stubnyai találkozó iratai között maradt fenn. Valamennyi vonatkozó forrás – az őket keretbe foglaló Zrínyi–Rákóczi–Barkóczy-level és követutasítás kivételével – Grémonville

utalhatott, ezt értelmezte tévesen Bogisich. Az ímént már idézett, a *Propositiones*hez hasonlóan szintén Oswaldust és Ferdinandust szerepeltető forrás: *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 264–265. (n. cccix).

²⁹ *Pauler Gyula*: Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium. Volumen XIX. Történeti irodalom rovat. *Századok* 24. (1890) 347–353., itt: 350.

³⁰ *Pauler Gy.*: Wesselényi Ferencz nádor i. m. I. 119 1. jegyz. Jerzy Sebastian Lubormirski Habsburg-párti lengyel főúr és országmarsall 1663–1664-ben csapataival részt vett a törökök elleni magyarországi harcokban, János Kázmér király központosító törekvései ellen 1665–1666-ban lázadást robbantott ki. Halálát ugyan számos, online elérhető közkeletű, illetve nevesebb lexikon is 1667. december 31-ére dátumozza, ám ennek pontos dátuma 1667. január 31., Pauler hivatkozása tehát helyes. Vö. de Lionne államtitkár jegyzéke. Párizs, 1667. febr. 25. *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 87. (n. cxv).

³¹ *Pauler Gy.*: Monumenta spectantia Historiam i. m. 350.

által Bécsben rejtjeleztetett, kizárólag folyamatos betű/szám kombinációkat tartalmazó formában őrződött meg az utókor számára. A megfejtéseket Párizsban a rejtjelezett sorok közé írta a külügyi államtitkárság adott tisztviselője.³²

A rendi szervezkedésről fennmaradt kötetbeli iratok a következők:

Hongrie, vol. 2.

– Fol. 95r: Zrínyi Péter, Rákóczi Ferenc Barkóczy István s.k. aláírt eredeti követi meghatalmazó levele XIV. Lajoshoz. Eperjes, 1669. ápr. 25., Bogisich, *Acta coniurationem*, 270, n. cccxii.

– Fol. 96r–98v: Vitnyédy tervezete, Bogisich, 257–258, n. ccc.

– Fol. 99r–101v: a francia változat, ráírva ugyanazon kézzel az fol. 99r bal felső sarkába: June 1665.

– Fol. 103r–105r: Wesselényi és Zrínyi XIV. Lajoshoz. Bécs, 1666. dec. 19. *Ad nuperas...*, Bogisich, 262–263, n. cccvi. Szintén szám/betűkódos rejtjelezés, felette a megfejtés.

– Fol. 106r–107r: Wesselényi és Széchy Mária pénzügyi kötelezvénye Zrínyi Péternek és Frangepán Katalinnak, Bogisich, 259–260, n. ccciii.

– Fol. 113r–114v: Stubnya, 1666. ápr. 5. Wesselényi meghatalmazása Zrínyinek a pénzkérésre, Bogisich, 260–261, n. ccciv.

– Fol. 115r–118r: *Proiectum...* szintén rejtjeles, fölé írt megfejtéssel.

– Fol. 119rv: Stubnya, 1666. ápr. 5. Wesselényi és Zrínyi szövetséglevele, Bogisich, 259, n. cccii.

– Fol. 120r–124v: *Propositiones...*³³

– Fol. 125rv: Nádasdy Ferenc (1667. nov. 6.), illetve Zrínyi Péter Grémonville-hez. Bogisich, 263–264, n. cccvii–viii.

– Fol. 125v–127v: *Informatio brevis expensarum necessariarum in Hungaria pro intentione Christianissimi regis*, Bogisich, 264–265, n. cccix.

– Fol. 128r–129r: Zrínyi Péter, Rákóczi Ferenc Barkóczy István követutasítása a francia királyhoz [Eperjes, 1669. ápr. 25.], Bogisich, 270–271, n. cccxiii.³⁴

Az iratok nem szoros, hanem hozzávetőleges időrendben követik egymást, Bogisich tehát elvileg az említett belső szövegkritikai érvek, illetve a Lionne-jegyzék alapján a lelőhelybeli sorrendtől függetlenül összetartozónak vélhette a *Proiectumot* és

³² Tehát Vitnyédy tervezete esetében sem annak egyszerű másolatáról van szó, miként *Bérenger J.*: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 283. 22. jegyzete állítja.

³³ E *Propositiones* francia fordítása korábban (*Propositions faites au chevalier de Grémonville*): 108r–112v.

³⁴ Archives du Ministère des Affaires Etrangères (Paris), Correspondance politique, Hongrie, vol. 2 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mikrofilmtár, 40 033 d.).

a *Propositionest*. Érdekes módon ugyanakkor az a szembeötlő tény nem gondolkodtatta el, hogy az 1666. április 5-én Stubnyán kelt iratok és a *Proiectum* desiffrirozása egy és ugyanazon kéz munkája. Ezzel szemben a *Propositiones* más kéz írása, ráadásul ugyanazé, mint a kísérorirataié (Nádasdy és Zrínyi 1667. novemberi leveleié, valamint az *Informatio brevisé*).³⁵ A paleográfiai vizsgálat tehát azt mutatja, hogy a *Proiectum* más alkalommal került desiffrirozásra, mint a *Propositiones* és a biztosan hozzátartozó egyéb iratok. Vagyis a *Proiectum* nem érkeztetett velük együtt, 1667. november/december folyamán Párizsba. Levéltári elhelyezése és paleográfiai jellemzői alapján egyaránt a stubnyai titkos találkozóhoz tartozhat. Azaz tulajdonképpen oda, ahová Pauler – igaz, csupán közvetetten, és hónapokkal későbbre datálva – eredetileg is gondolta, amikor a tartalmát ismertette.³⁶ Megjegyzendő, hogy Bogisich a pozitivisták korszak gyakorlata szerint vélhetően csak akkor látta az iratokat, amikor azokat lemásolásra kijelölte, utána már csak ezekkel a francia levéltári írnokok által készített másolatokkal dolgozott, ezért nem figyelhetett a paleográfiai szempontokra.

A paleográfiai vizsgálat szerint tehát a *Proiectum* mindenképpen az 1666. április eleji stubnyai találkozóhoz, a rendi szervezkedésből kibontakozó összeesküvés tulajdonképpeni nyitányához kapcsolódik. A kérdés az, hogyan? Láthattuk, hogy Pauler Gyula voltaképpen helyesen ide vonatkoztatta, pontosabban a francia követ bécsi felkereséséhez és a vele folytatott titkos tárgyaláshoz kapcsolta, amelyen Stubnyáról érkező Zrínyi Péter és Wesselényi nádor bizalmasa és régi katonája, Iványi Fekete László és Vitnyédy vett részt. Ugyanakkor kizárólag Vitnyédy munkájának tartotta és keletkezését két hónappal későbbre, június végére tette.

Pauler kronológiai kiindulópontja a bécsi találkozóra a követ április 12-ei jelentése volt. Ebből ugyanakkor alig és részben tévesen merít, hiszen például *explicité* kiderül belőle – látni fogjuk –, hogy Vitnyédyt Grémonville és nem Zrínyi hívatta Bécsbe. A következő biztosnak tűnő támpontként monográfiája megírásában pedig Grémonville [1665.] június 30-ai *dépêche*-ére támaszkodott, melynek datálását, miként már többször szó esett róla, kerek egy évvel elrontotta és 1666. június 30-ra tette. Szemléltomást nem, vagy csak igen töredékesen ismerhette munkájában Grémonville 1666. április 23-ai, a három magyarral, Zrínyivel, Iványi Feketével és Vitnyédyvel folytatott bécsi titkos tárgyalásáról beszámoló hosszas jelentését. Idézni mindenesetre dátum szerint nem idézi, csupán utal rá.³⁷ 1890-es recenziójában

³⁵ Kiadásuk idézve már korábban is: *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 263–265. (n. cccviii–cccix). – A *Propositiones* datálását tartalmi érvek alapján lehetővé tevő, fentebb említett diplomáciai jelentések (vö. 25. jegyz.) nem e levéltári kötetben találhatók. Ezek és a többi, alább idézendő Grémonville-*dépêche* paleográfiai vizsgálata mellőzhetőnek tűnik.

³⁶ *Pauler Gy.*: Wesselényi Ferencz nádor i. m. I. 88–91.

³⁷ Grémonville „fogadta Zrínyit és Feketét, ki a másfél órai beszélgetésnek néma és mit sem értő tanúja volt, mert francziául egy szót sem tudott: de pénz nem adott, és csillapítá a bánat: ne hamarkodjon el semmit, mert királya még most nem szegheti meg a békét Leopolddal. (Ápril végén.)” *Pauler Gy.*:

pedig, hiába közölte a dokumentumot negyedfél fóliáns oldalon Bogisich, Pauler egyszerűen átsiklik a megoldás kulcsát adó fontos forrás felett,³⁸ jóllehet az méltán nevezhető a Wesselényi-összeesküvés egyik kulcsdokumentumának.

A magyar historiográfiában a kiadott és kiadatlan forrásbázisra épülő módszeres alap kutatás szintjén Pauler Gyulát követően, vagyis 1876 óta senki sem foglalkozott szisztematikusan és átfogó kritikai igénnyel a szervezkedés történetével. A jelek szerint még Benczédi László sem, aki csupán egy-két adatában, meglátásában javítja pozitivista elődjét, és szemlátomást mélyebb kritika nélkül megbízik annak „egyébként kitűnő monográfiájában”.³⁹ Ezzel szemben a nemzetközi tudományosság részéről a francia történész, a Grémonville-*dépêche*-eket eredetiben tanulmányozó Jean Bérenger már helyes, ugyanakkor hiányos periodizációt ad a szervezkedés francia kapcsolatairól. Ő jól látja, hogy az 1666. áprilisi bécsi alkalom 1664 ősze/tele, valamint Vitnyédy 1665. júniusi kezdeményezése után egy újabb, immár a harmadik jelentősebb kapcsolatfelvételi kísérlet magyar részről. Helyesen mutatja be, hogy a követ elé tárt elképzeléseket a stubnyai gyűlésen vitatták meg, melyen egyaránt részt vett Wesselényi, Zrínyi és Vitnyédy. Bérenger megállapítása szerint az 1666. áprilisi „új javaslat Wesselényi nádorra vall, aki örökös szövetség helyett katonai segílyt biztosító szerződést ajánl fel”. Paulerrel ellentétben ismeri és eredetiben használja Grémonville 1666. április 23-ai jelentését, de csak ezt! Kizárólag e *dépêche* egy-két kiragadott mozzanatán keresztül írja le röviden a tárgyalást, mely szerinte Grémonville, illetve a „összeesküvés két vezérének, Zrínyi Péternek és Wesselényi nádornak személyes küldöttje” között folyt, ami viszont pontatlan, hiszen Vitnyédy is jelen volt.⁴⁰ Magukat a javaslatokat sem részletezi Bérenger, mert nem is ismeri azokat. A párizsi Külügyi Levéltárban Grémonville levelezéséről elkülönítve őrzött *Proiectum*ról tudniillik egy árva szót sem ejt!⁴¹

Nézzük hát végre a *Proiectum ad ponenda tractatus puncta inter regem Galliae et Ungaros* keletkezésének és a francia diplomácia elé tárásának valós körülményeit. Először Grémonville április 12-ei, majd 23-ai jelentését fogjuk közelebről szemügyre venni.

Wesselényi Ferencz nádor i. m. I. 88. A találkozó és a *Proiectum* ismertetéshez Iványi Fekete vallomását is használta. Uo. 91. 1. jegyz.

³⁸ Pauler Gy.: Monumenta spectantia Historiam i. m. 347–353.

³⁹ Benczédi L.: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása i. m. 601. 10. jegyz., 608.; *Üő*: Rendiség, abszolutizmus i. m. 9. skk.

⁴⁰ Bérenger, J.: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 283. (Stubnyáról 36. jegyz., ahol a gyűlést tévesen 1666. március 1-re teszi). A nádor képviselőjét nem azonosítja. A következő bekezdésben feltűnik ugyan Vitnyédy, de az már nem derül ki Bérenger narratívájából, hogy szintén ugyanarra a megbeszélésére (és a követ április 23-ai jelentésére) hivatkozik-e.

⁴¹ Jóllehet, magát a kötetet (Hongrois, vol. 2.), melyben a *Proiectum* található, ismerte és használta, de csupán a Vitnyédy-tervezet és a *Propositiones* korabeli francia fordítást idézte. Bérenger, J.: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 283. 32. jegyz. és 286–287. 45. jegyz. Vö. 6. jegyz., illetve 120. jegyz.

Grémonville 1666. április 12-ei jelentése

Grémonville már 1666. április 12-én jelentette Párizsba, hogy Zrínyi Péter egyik bizalmasa (*son confident*) útján tudatta vele újonnan kötött „különleges barátságát” (*amitié particulière*) az ország nádorával, aki mindinkább elégedetlen a bécsi udvarral. Zrínyi közlése szerint – írja a követ – a felső-magyarországi 13 vármegye előkelőivel (*les principaux seigneurs*) a háta mögött Wesselényi kereste meg őt abból a célból, hogy fogjanak össze, és lépése előtt egyeztetett az erdélyi fejedelemmel. Találkozójukon megbízást kapott, hogy „hatalmas terüket” (*si grand dessein*) Grémonville elé tárja, a francia király pártfogását (*la protection*) és a megvalósításhoz szükséges eszközöket kérje. A horvát bán előre jelezte, hogy a nádor egyik közeli barátjával (*un amy intime du Palatin*) három nap múlva Bécsbe érkezik, hogy minderről szóban adjon tájékoztatást – olvashatjuk a jelentésben.⁴²

A szövetkezés híre meglepte a francia diplomácia bécsi képviselőjét. Grémonville óvatosságra intette Zrínyi Péter küldöttét, nehogy a gróf úgy járjon, mint Balassa Imre, akinek a nádor szavát adta, majd mégis letartóztatta.⁴³ Szélgjegyzetében de Lionne külügyi államtitkár akként nyilatkozott, hogy amennyiben a hír igaz, üdvözlendő a fejlemény. Egyúttal félelmét fejezte ki azzal kapcsolatosan, hogy Wesselényi esetleg csak ki akarja fürkészni a horvát bán szándékait. Mindkét megjegyzés rendkívül fontos információt hordoz. A kutatás ugyanis eddig csupán arról tudott, hogy Wesselényi nem igazán bízott a franciákban. A bizalmatlanság a jelek szerint kölcsönös volt, és a francia diplomácia számontartotta a nádor politikusi képességeit. Grémonville küldöttje útján rendkívüli óvatosságra intette Zrínyi Pétert arra nézve, hogy mit fed fel korábbi négy szemközti tárgyalásaiból. A küldött által hozott válasz szerint azonban nem kell aggódnia sem ezek, sem a neki teendő ajánlat felől, mert mindnyájan titoktartásra esküdtek. A francia követ mindenesetre már ekkor szükségesnek látta hangoztatni: a körülmények nem engedik XIV. Lajos számára egy gyors és elhamarkodott döntés (*une résolution si prompte et immature*) meghozatalát, illetve semmiképpen

⁴² Az e részfejezetben beható tárgyalásra kerülő jelentés kiadása: *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 59–60. (n. lxxvi).

⁴³ Az ekkor még éppen eskzalálódása előtt álló ügyre további irodalommal: *Szabó Péter*: Politikai blöff és öngazolás Balassa Imre és Wesselényi Ferencz kapcsolatában. In: *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből.* Szerk. Manhercz Orsolya. (Publicationes Instituti Historici Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae 1.) Bp. 2014. 107–113. Vö. azonban Giulio Spinola nuncius vonatkozó jelentéseit is, melyek tartalma nem feltétlenül támasztja alá a tanulmány koncepcióját Balassa és Wesselényi összejátszásáról: *Ványó Tihamér*: A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666–1683. (A Pannonhalmi Főiskola Könyvei 3.) Pannonhalma 1935. 30. (n. 10) és az azt követő vonatkozó jelentések.

sem akarja elsőként megszegni a császárral fennálló békét. Kiváltképpen, hogy I. Lipót nem is szolgáltatott erre megfelelő okot.

A nádortól érkező javaslatokat (*les propositions que me faisoit le Palatin*) mindazonáltal szívesen meghallgatja – tudatta Grémonville, és már ekkor jelezte, hogy szeretné őket írásban megkapni. A küldött ezt követően – mintegy előzetesként – a Zrínyi Péter által tett javaslatokból több részinformációt is megosztott. Elmondása szerint a nádor felhatalmazta őt arra, hogy közölje: a lengyel királyné tudomására kellene hozni, hogy „Lubomirski minden titkot tud” (*Lubomirsky scavoit tous les secret*). Nyilvánvalóan a János Kázmér király francia utódlása érdekében kifejtett szervezkedés részleteiről lehetett szó.⁴⁴ A közlés minden korábbinál jobban felkeltette a francia követ érdeklődését. Jelezte Párizsnak, hogy megkísérli kideríteni, vajon Wesselényi tényleg jóhiszeműleg jár-e el irányukba (*agist de bonne foy*), illetve azt is, kik a részesei a szervezkedésnek, melyet rendkívül árulkodó módon a „hűtlenség” (*cette infidélité*) kifejezéssel illetett. A titokzatos küldöttnek arra is felhatalmazása volt, hogy közölje: a nádor kész a Murány várába látogató Lubomirskit fogságba vetni, és azt tenni vele, amit XIV. Lajos parancsol neki. Grémonville 1666. április 12-ei jelentése szerint tehát nem csupán Vitnyédy kalandos ötletelése volt Lubomirski kiiktatása és az aktív beavatkozás a lengyel belpolitikába a francia uralkodó trónra kerülésén munkálkodó, s a királyné által irányított udvari párt oldalán. Maga Wesselényi nádor is komolyan fontolóra vette az elképzelést, legalábbis az eddig ismertnél sokkal komolyabban. Egyrészt, hogy saját szervezkedése lengyelországi hátszágát biztosítsa, másfelől szemlátomást azért, hogy ezáltal a franciák bizalmát megnyerje.⁴⁵

⁴⁴ Lubomirskire lásd 30. jegyz. A János Kázmér lemondása és utódlása körüli, végül sikertelen francia diplomáciai manőverekről részletesebben lásd *Tusor P.*: Lippay György esztergomi érsek és a Wesselényi-összeesküvés i. m.

⁴⁵ Nem tudható, ki lehetett ez a rejtélyes küldött, akinek feladata volt kipuhatolni Grémonville fogadási készségét a stubnyai találkozó javaslataival kapcsolatban, s akinek előkészítő küldetése az összeesküvők körütekintéséről árukkodik. A jelentésből kihámozhatóan Zrínyi Péter mellett Wesselényi bizalmasa is volt, és résztvevője a találkozóknak. – Sokáig Lessenyei Nagy Ferenc nádori ítélőmesterre gyanakodtunk, akinek tudunk stubnyai jelenlétéről, és aki májusban már ismét úton volt: további egyeztetés végett Zrínyi Péterhez, és Nádasdy megnyerése érdekében; és akit a nádor később is megbízott a lengyel királynéval való kapcsolattartással. Lessenyei az összeesküvés protagonistájaként ismert, akinek Bory Mihállyal egyetemben Wesselényi halála után Széchy Máriára gyakorolt befolyása meghatározó volt. Perében ugyanakkor vonatkozó vád nem merült fel, részletes önvallomásában (vö. 100. jegyz.) sem említi ezt, jóllehet ekkori Bécsbe érkezésének lehettek tanúi, s nádori „főember”-ként vélhetően részt vett volna magán a tárgyaláson is. A titokzatos *confident* személyének, az összeesküvés francia kapcsolata egyik szereplőjének azonosítása további kutatást igényel. *Benczédi L.*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása i. m. 600.; *Pauler Gy.*: Wesselényi Ferenc nádor i. m. I. 121–122., 366–367.; Lessenyei önvallomására, bécsi útjaira, feladataira lásd *Tusor P.*: „Sieur Secretaire du Palatin d’Hongrie”. A magyar Ovidius szerepe, helye a murányi udvarban és a rendi szervezkedésben. Magyar Könyvszemle 2021. Megjelenés előtt.

Zrínyi Péter április 14-ére prognosztizált érkezése és a tárgyalás elé szemlátomást izgatottan néző követ szükségesnek látta jelentése végén rögzíteni XIV. Lajos számára a stubnyai küldöttek irányában tanúsítandó magatartásának két alapelvét: 1. lehetőleg csak meghallgatni kívánja őket; 2. jelezni fogja nekik, Franciaország semmiképpen nem akar első lenni a békeszegésben I. Lipót császárral, ugyanakkor igyekszik megtartani a magyarokat elhatározásukban, s hogy várják ki a megfelelő alkalmat tervük végrehajtására. A francia diplomata emellett elküldetett Vitnyédyért, hogy jöjjön Bécsbe, és ő mint a „nádor közeli barátjával” közölje e javaslatokat. Ami azt mutatja: bár Vitnyédy korábbi igyekezete nem vezetett konkrét eredményre, a magyar ügyekben Grémonville nem akart – és talán nem is mert – mozdulni az ő tanácsai nélkül.

Az 1666. április 23-ai dépêche

A francia rezidens már eddig is behatóan informálta a párizsi udvart az 1666. április eleji stubnyai találkozóról, a hozzá érkező javaslatokról és közvetítőiről. Még inkább így tesz április 23-ai jelentésében: „Je fais cette depesche toute particuliere pour les affaires de Hongrie” – írja. Tudósítása szerint Zrínyi Péter és a nádor 80 éves (!) nemes barátja és meghatalmazottja (*chargé du plein pouvoir du Palatin*) végül április 15-én érkezett meg Bécsbe. Ugyanaznap futott be Vitnyédy is. Vélhetően Zrínyiékkel jött Stubnyáról, és igencsak kapóra jöhetett neki Grémonville invitálása. Hosszas megbeszélésükre a következő napon, április 16-án került sor, azaz mindössze 11 nappal Wesselényi és Zrínyi stubnyai szövetséglevelének aláírása után.⁴⁶

A stubnyai küldöttek: Zrínyi és Iványi Fekete, valamint a követ invitálásra hozzájuk csatlakozó Vitnyédy előjáróban általánosságban szóltak Magyarországnomorúságairól, az égető szükségéről, melyek arra kötelezik őket, hogy a császár uralmától megszabadító védnökséget (*protection*) keressenek. A „népek nyomorúságától” (*des misères de ces peuples*) megérintett nádor megsegítésükön gondolkodva vetette szemét a horvát bánra, jelentősége és tapasztalatai miatt az ország leghitelesebb urára, hogy szoros szövetséget kössön vele és kettejük tekintélyével,⁴⁷ valamint „barátaik” segítségével biztos és teljes szabadságot biztosítsanak az egész ország számára (*sevre et pleine liberté à tout le Royaume*). Céljukat pedig úgy vélik

⁴⁶ Az alábbiakban ismertetésre és elemzésre kerülő jelentés szövege: *Bogisich, B.*: Acta coniuurationem i. m. 60–64. (n. lxxviii). A forráskiadás követi a rejtjelezés feloldásának eljárását, mely alig alkalmaz ékezeteket, ezeket nem pótoltam az idézetekben.

⁴⁷ Innentől a bekezdés végéig pár kisebb kihagyással szó szerinti fordításban hozza *Bérenger, J.*: Francia-magyar kapcsolatok i. m. 284. („Wesselényi és Zrínyi” általa meg nem nevezett küldöttjének szájába adva az elhangzottakat.)

legbiztosabban elérni, hogy a francia király védnökségéért és győztes fegyverei oltalmáért folyamodnak.⁴⁸ Egyúttal gyors döntést kérnek, mivel megkezdett vállalkozásukat nem tudják elhalasztani. Bár nem mondták ki nyíltan, a követ szerint félreérthetetlenül utaltak arra, hogy ellenkező esetben a törökök oltalma alá helyezik magukat. Grémonville elbeszélésében ennyi volt mondandójuk lényege, amit azzal egészítettek ki, miszerint amennyiben XIV. Lajos egyetért javaslatukkal, tetszése szerinti összegű havi segélyre számítanak tőle, hogy segítse őket 15 000 lovasból és ugyanennyi vagy 20 000 gyalogosból álló hadsereg mozgósításában, valamint egy összegben 50 000 écu kezdeti segélyre is igényt tartanának.⁴⁹

A stubnyai küldöttek: Zrínyi Péter és Iványi Fekete, valamint Vitnyédy nemcsak a hírt tárták a francia rezidens elé, hogy szövetségüket a nádor és a bán esküvel és írásban kölcsönösen megerősítette, hanem az ezzel kapcsolatos, április 5-én kelt iratokat eredetiben is átadták Grémonville-nek. Magát a szövetséglevelet, mely ugyan a nádor által kiadott oklevél volt, ám mindketten, Wesselényi és Zrínyi is aláírták. Továbbá hasonló formában Wesselényi oklevelét, melyben meghatalmazza Zrínyi Pétert, hogy számára Grémonville-től az ország égető szükségleteire pénzt kérjen, és amelyben kijelentette, hogy amennyiben más célokra használná az összeget, feleségével együtt visszafizeti a követnek a bán útján. Ezt az iratot is mindketten aláírták. A harmadik nádori oklevelet viszont Wesselényi mellett Széchy Mária szignálta, és ebben mindketten kötelezték magukat, hogy az esetleg nem megfelelően felhasznált segélyt Zrínyi Péter és hitvese, Frangepán Kata behajtja birtokaikból visszaszolgáltatásul. Utóbbi dokumentumot Grémonville feleslegesnek tartotta, és némileg félreértelmezte. A stubnyai küldöttek állítólag az mondták felőle, hogy a „nádor szokásos döntésképtelensége és ingatagsága” (*les irresolutions et inconstances ordinaires du Palatin*) miatt volt szükség kiállítására. A követ mindhárom irat rejtjelezett másolatát továbbította jelentésével Párizsba, megjegyezve, hogy az aláírt eredeti példányokat magánál tartja. Ezeket azonban végül nem őrizhette meg. Az összeesküvők később biztonságosabbnak látták visszakérni tőle az okiratokat, amelyekért Iványi Fekete László személyesen ment el.⁵⁰

Grémonville a tárgyalás következő szakaszában azt igyekezett megtudni a küldöttektől – Zrínyitől, Iványi Feketétől, illetve a hozzájuk csatlakozó Vitnyédytól –, hogy milyen módon akarnak akcióba lépni és milyen eszközeik

⁴⁸ *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 61.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo. 61–62. A többi főszereplőnél kevésbé közismert, nádori udvari főember és murányi várnagy Iványi Fekete László (†1670), korábban füleki vicekapitány és Pest vármegyei alispán életrajzát lásd *Szabó András Péter*: A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661). (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 59.) Salgótarján 2010. 298–301.

vannak a császár ereje ellen, amikor is az teljesen szabad és semmilyen külháború nem köti le. Saját bevallása szerint a követ ezzel kívánta finoman figyelmeztetni a magyarokat a veszélyre, amelynek egy ilyen elsietett döntéssel (*par une resolution si précipitée*) kiteszik magukat, amennyiben előzetesen nem gondoskodnak megfelelő védnökségről (*d'une puissante protection*). A stubnyaiak felelete erre az volt, hogy efelől nincsenek kétségeik, mivel XIV. Lajos nagyságában és páratlan nagylelkűségében (*dans la grandeur et l'incomparable générosité*) megfelelő támaszt fognak találni. Ha azonban a francia király érdekei mégsem teszik lehetővé támogatásukat, akkor sem fognak felhagyni tervükkel – közölték. Grémonville szerint azt nem akarták kifejtetni, hogy ez esetben segítségük a Porta vagy egy másik uralkodó lenne (utóbbi a maga részéről nem tartotta valószínűnek).⁵¹

A követ, tartva magát az előző jelentésében kifejtett szándékához, tudatta a küldöttekkel, hogy királya nem kíván elsőként békét szegni, és azt javasolta nekik, várjanak a körülmények kedvezőbb alakulásáig. Biztosította őket ugyanakkor, hogy javaslatukat minél előbb elküldi Párizsba. Sőt, írásban is kérte szándékaik tervezetét (*par écrit un projet de leurs intentions*), hogy milyen eszközeik vannak a siker elérésére és mit szeretnének pontosan kapni Franciaország királyától. Kérését azzal indokolta, hogy a döntést jobban és szilárdabb alapokon, észszerű meglátások mentén lehessen meghozni. Grémonville – elmondása szerint – itt nagy nehézségekbe ütközött, mert a küldöttek azon az állásponton voltak, hogy legyen elegendő mindazokat a javaslatokat Párizs elé tárni, amelyeket szóban elmondtak és elmondanak. Ám miután XIV. Lajos diplomatája kifejtette, hogy így bizonyos lényegi körülményeket egyszerűen kifelejtethet, és amúgy is szokás ilyen fontos ügy esetén írásban közölni a részleteket, a küldöttek egymás közötti hosszas konzultáció után átadták javaslataik írásba foglalt változatát a követnek. Rejtjelezett másolatát a francia követ a többi három, Stubnyáról hozott irathoz hasonlóan továbbította a francia külügyi államtitkárságra, az eredetit pedig szintén magánál tartotta. Erről megjegyezte, hogy Vitnyédy kézírása, ám hiába kérte, ezt egyik magyar sem akarta aláírni, mondván, hogy majd vérükkel teszik azt meg, ha XIV. Lajos egyetért elképzeléseikkel.⁵²

Az előterjesztések (*les propositions*) írásbeli megszerzése után a követ arról faggatta a küldötteket, vajon egy kirobbanó konfliktus esetén megsegítenék-e a lengyel királyt a császárral szemben, hiszen ez kiváló alkalom lenne számukra szándékaik véghezvitelére. A küldöttek erre határozott nemmel feleltek. Kifejtették: a törökök semmiképpen nem engednék meg számukra a részvételt. Grémonville ebből megint csak arra következtetett, hogy titkos kapcsolatban állnak a Portával.

⁵¹ Bogisich, B.: Acta coniurationem i. m. 62.

⁵² Uo.

Kérdését úgy módosította, hogy vajon akkor segítenek-e, amikor elnyerik a francia király védnökségét, és nem kell tartaniuk a törököktől. A francia szövetség esetén az oszmánok magatartása felől a magyarok nyugtatták a követet, ám azt nem akarták elárulni neki, milyen bizonyosságuk van.

Grémonville az ezt követő, általa a jelentésben nem részletezett eszmecsereéről meglehetősen lesújtóan nyilatkozott. Megállapítása szerint a közös tárgyalás záró szakaszában elhangzottak – amennyiben nem azt akarták jelezni, hogy „titkos értelmük” (*une intelligence secrete*) van a törökökkel vagy egy másik uralkodóval – a magyarok könnyelműségéről és komolytalanságáról (*de legereté et peu de fondement pour leur seveté*) árulkodnak. Utolsó követelésük az volt, hogy egy hónapon belül kapjanak XIV. Lajostól választ intencióikra. A követ közlésére, miszerint ez három hónapot is igénybe fog venni, Vitnyédy és Iványi Fekete, a nádor képviselője (*le confident du Palatin*) erősen tiltakoztak. Kijelentették, hogy ha ilyen sokáig kell várniuk, ügyeik el fognak halni.⁵³

Grémonville hosszas jelentésének zárásaként Zrínyivel és Vitnyédyval – a jelek szerint később és külön-külön – folytatott megbeszéléséről számolt be. A horvát bán kifejtette előtte aggodalmát, hogy Wesselényi minden írása dacára sem tartja majd magát az egyezséghez, nélküle pedig sokkal nehezebb lesz célt érni. És hogy Vitnyédy, aki protestánsként és a 13 felső-magyarországi vármegye vezetőjeként (*le principal directeur*) a legfőbb szorgalmazója az ügynök, szintén tart a nádor elvesztésétől, akit felesége révén sikerült csak megnyernie. Válaszában Grémonville kifejtette Zrínyinek, hogy amennyiben a javaslatokat elfogadják a francia udvarban, övele külön tárgyalást fognak folytatni, mely számos előnyt biztosít majd számára. És hogyha megjön a döntés Párizsból, azt először vele fogja tudatni; a nádorral pedig majd az ügyvéd feladata lesz közölni.⁵⁴

Vitnyédytól külön beszélgetésük keretében a követ végül megtudta, mi is az, amit igyekeztek eltitkolni a tárgyalás során, vagyis „titkos értelmüket” (*le secret de leur intelligence*). Az ügyvéd kifejtette neki az egész országban (*dans tout le Royaume de Hongrie*) uralkodó általános elkeseredettséget, különösen a protestánsok között, illetve a 13 vármegyében.⁵⁵ Elárulta a követnek, hogy ezek a felső-magyarországi területek mindenképpen fel akarják mondani az engedelmességet a császárnak, és már egy hónapja küldötteket indítottak útnak Konstantinápolyba, hogy az Erdélyével azonos feltételekkel felajánlkozzanak a szultánnak. Vitnyédy

⁵³ Uo. 62–63.

⁵⁴ Uo. 63.

⁵⁵ A többször elő-előkerülő felső-magyarországi 13 vármegye a következő volt: Szatmár, Ugocsa, Ung, Bereg, Szabolcs, Zemplén, Abaúj, Torna, Sáros, Szepes, Borsod, Gömör és Kishont. Vö. *Borbély Zoltán*: A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első éveiben. Doktori (PhD) értekezés. Eszterházy Károly Egyetem. Eger. 2015. 19–20.

elmondta, amennyiben nem nyerik el a francia védnökséget, a maradék ország is követni fogja példájukat, mivel az összes főúrnak (*de tous les grands Seigneurs*) ez az álláspontja. Azt is elárulta, hogy az erdélyi fejedelem 10–12 ezer embert fog adni tervük megvalósítására, és hogy sikerült elhíttetnie Apafival: a francia király biztosítani fogja azt 80 0000 écu-s összeget, amit a Portának kell majd adó fejében fizetni. Grémonville meglátása szerint Vitnyédy mindezt azért közölte vele, hogy ezzel majd valamiféle számukra kedvező nyilatkozatra (*à quelque déclaration favorable pour eux*) bírja a francia külügyi döntéshozatalt.⁵⁶

XIV. Lajos bécsi rezidense a stubnyai küldöttekkel folytatott tárgyalásairól, megbeszéléseiről beszámoló jelentése záróértékelésében leszögezte: ha a magyarok vállalkozása elkezdődik Párizs részvétele nélkül, az akkor is hasznos lesz a franciák számára, még hozzá úgy, hogy egy fillérükbe sem fog kerülni és nem számít majd részükről békeszegésnek. Összegzésében a nádor elköteleződését figyelemreméltónak, sőt reménykeltőnek tartotta, amely bizonyos érdemi előrehaladással (*quelques avance plus solides*) járhat. Azt pedig királya bölcsességére bízta, hogy ebben az esetben élni fog-e egy ország és egy korona felajánlásának vonzó lehetőségével valamelyik leszármazottja vagy egy tetszése szerint kiválasztandó vérbeli herceg számára. Jelentése legvégén pedig még hosszasan beszámolt arról az eszmecseréről, melyet Vitnyédyvel Lubomirski tervezett likvidálásáról folytatott.⁵⁷

A „Wesselényi-féle Proiectum” (1666. áprilisi stubnyai program)

A Grémonville-jelentés értelmezése és a Proiectum azonosítása

A Mazarin-féle diplomáciai iskola prominens képviselőjének hosszasan hömpölygő jelentése a Wesselényi-összeesküvés egyik legfontosabb forrása. A szervezkedés egyik kulcsmozzanatát tárja elénk. A bécsi francia követtel folytatott tárgyalás, ha sajátos körülmények között is, de a kora újkori önálló magyar rendi külpolitika különleges fejezete.

A francia szöveg összetett, rétegzett narratívája, melyet nem öncélúan igyekeztünk belső dinamikáját követve az imént felfejteni, számos érdemi információt hordoz. A vizsgálatunk középpontjában álló kérdésre nyilvánvaló a válasz belőle. A *Proiectum* nem véletlenül található párizsi őrzési helyén a murányi iratok

⁵⁶ Bogisich, B.: Acta coniurationem i. m. 63.

⁵⁷ Uo. 64. Illetve még arról, hogy Zrínyivel üzent Balassa Imrénének. – Nagyon úgy tűnik, hogy a követ több alkalom érintkezéseit sűrítette jelentése utolsó bekezdéseibe.

sifírozott másolatai között. Kétségbe vonhatatlanul megegyezik a Grémonville követelésére hosszas fontolgtatás után neki átadott írott tervezettel (*escrit un projet*).⁵⁸ Azt az egyszerű szillogizmust, miszerint „a stubnyai nádori okiratok között párizsi levéltári lelőhelyükön található egy tervezet (lásd az 1241. oldalon található felsorolást, fol. 106r–119v, a *Proiectum* fol. 115r–118v), és a stubnyai nádori iratok mellett 1666. április 16-án magyar részről bizonyíthatóan átadtak a francia követnek egy tervezetet (miként az előző fejezet végén olvashattuk), a kettő ugyanaz, belső tartalmi érvek is megerősítik. Ilyen például magyar részről a 15-15 000 ezer főnyi gyalogos és lovas állításának vállalása francia pénzen, az egy hónapon belüli válaszáadás követelése, illetve a magyar korona felajánlása XIV. Lajos egyik fiának vagy egy vérbeli hercegnek⁵⁹ – ezek egyaránt megtalálhatóak az április 23-ai jelentésben, illetve a *Proiectumban* (3., 15. és 10. pont).

Számunkra kiváltképpen az utolsó egyezés a fontos, hiszen ezt a követ csupán jelentése végén említi. A trónkérdést a tárgyalás ismertetésekor nem részletezi, nyilván a beszélgetés azon, az előterjesztések írásbeli átadását követő szakaszában kifejtett érvek (*plusieurs raisonnemens*) sorában hangozhatott el, melyek Grémonville szerint leginkább a „magyarok könnyelműségéről és komolytalanságáról” árulkodtak, amennyiben nem gondolkodtak alternatív megoldásban. Egészen biztosra vehető, hogy szokásával ellentétben a francia diplomata részben „komolytalanságuk” miatt nem fejtette ki az írásban egyébként is megkapott pontokat jelentésében, kivéve a Szent Korona felajánlását, melyben a jelek szerint – a francia udvarral ellentétben⁶⁰ – alkalomadtán látott fantáziát! Illetve néhány pontot szószaporításnak gondolhatott (mint például a 13 vármegye várai és városai stratégiai jelentőségének hangsúlyozását a 2. pontban), vagy túl általánosnak (13. és 14. pont). Továbbá nyilván fontosabbnak tarthatta az amúgy is rettenetesen hosszúra nyúló jelentésben az additív információk közlését. A jelentés megírása és rejtjelezése a mellékletekkel együtt így is rengeteg időbe telt, az április 16-ai találkozóóról a követi *dépêche* ezért készülhetett el csak április 23-ra.⁶¹ Azt a körül-

⁵⁸ Bogisich a tárgyaláson bemutatott három stubnyai irat közül a harmadikra nézve Grémonville utalását bizonytalannak tartja közreadói jegyzetében (vö. *Bogisich, B.: Acta coniurationem* i. m. 259. 1. jegyz.). És valóban a nádor és hitvese által közösen jegyzett iratra a követ úgy utal, mintha ő köztük (*entre le Palatin e sa femme*) kelt volna. Érthetetlen, hogy ha ennyire alaposan olvasta a jelentés szövegét Bogisich, a stubnyai iratok között található *Proiectumot* miért helyezte másóvá, illetve hagyta figyelmen kívül a rá vonatkozó egyértelmű utalásokat az április 23-ai jelentésben.

⁵⁹ „l'offre esclatante [...] d'un Royaume et d'une couronne, pour un de ses enfans ou tel Prince qu'il luy plaira de son sang Royal”. „Offert se gens hungara [...] unum ex filiis Regis christianissimi vel sanguine regio principem, quos proponet, in Regem suum [...] eligere.” *Bogisich, B.: Acta coniurationem* i. m. 61., 269.; valamint Függelék 2. számú dokumentum.

⁶⁰ Vö. *Bérenger J.: Francia–magyar kapcsolatok* i. m. 282. 29. jegyz.

⁶¹ És egészülhetett ki a Zrínyivel és Vitnyédyvel – ahogy feltételezzük – külön-külön tartott rövidebb megbeszélések információival.

ményt, hogy a *Proiectum* 100 000 tallér kezdeti segélyt, a stubnyai küldöttek pedig szóban 50 000-ret + havi részletfizetést említenek, nem tekinthetjük gyengítő érvenek. Az igényelt összeg ugyanis még a nádori visszafizetési kötelezvényekben sem volt pontosan meghatározva.

Grémonville narratívájából egyértelműen kiderül, hogy a Vitnyédyvel kiegészülő küldöttek, Zrínyi Péter és Iványi Fekete László a megbeszélésre egy kész szövetségekötési tervezettel érkeztek, azt nem ott helyben fogalmazta Vitnyédy, és nyilván nem is útközben vetették papírra. Hosszas habozásuk az átadás előtt arra utal, hogy a szöveg eredendően követutasításuk alapját képezte, s amelyet csak akkor adhattak volna át a szerződés megszövegezése céljából, amennyiben a követ válasza egyértelműen kedvező és a tényleges szövetségekötést kilátásba helyezte volna. Grémonville nem véletlenül utalt arra, amikor a küldöttektől szó szerint kicsikarta a *Proiectum* szövegét, hogy ilyen horderejű javaslatokat írásban kell megtenni. Ennek a stubnyai tanácskozás résztvevői szintén tudatában voltak, képviselőiket instrukcióként szolgáló tervezettel indították útnak, melynek stílusa, megformálásának módja megfelel a kora újkori ligaszövegek kívánalmainak.⁶²

Mindezek alapján a következőképpen fogalmazhatjuk meg elvégzett vizsgálatunk fő téziséit: a *Proiectum ad ponenda tractatus puncta inter regem Galliae et Ungarost* 1666. április eleji stubnyai gyűlésen fogalmazták meg. Ekkortól már nem nádori rendi szervezkedésről, hanem valóban Wesselényi-összeesküvésről beszélhetünk, a *Proiectum* ennek a külpolitikai programirata. Vitnyédy nem szerzője, csupán leírója a szövegnek, alakításában nyilván részt vett, miként a többi résztvevő is. Az, hogy az ő egy esztendővel korábbi, 1665. júniusi tervezetét különféle módokon mindmáig, vagyis csaknem 150 évig összemosták az 1666. áprilisi *Proiectummal*, a történettudomány többszöri tévedésének és hiányosságainak tudható be.

Arra, hogy Vitnyédy csupán írónoka, de nem fogalmazója a stubnyai tervezetnek, filológiai érveket is találunk. A stubnyai szöveg latinja első szempillantásra más stílusú, letisztultabb és elegánsabb szöveg, mint az ügyvéd előző évi kísérlete. Az egyező helyeken eltérő szóhasználat mutatható ki,⁶³ és a

⁶² Vö. például a Szent Ligák szövegeit. Összegyűjtött közlésüket lásd *Marco Jačov: L'Europa tra conquiste ottomane e leghe sante* (Studi e Testi 403.). Città del Vaticano 2001., például az 1683-asé (217–231).

⁶³ Vitnyédy mindvégig a *Hungari* szót használja, ezzel szemben a *Proiectumban* kivétel nélkül a *Gens Hungara* szerepel. A szövetségekötés állandó kifejezése az ügyvédnél kivétel nélkül a *colere*, illetve részben az *observare* igével ('perpetuam [...] colant et observent amicitiam' – 'perpetuum foedus [...] observabit et colet' – 'tam offensivum quam defensivum colent foedus' – '[...] gens Polona perpetuam cum Hungaris colat amicitiam [...]') szerepel, a stubnyai programban viszont a *habere*, illetve *venire* áll, a *colere* és az *observare* egyszer sem.

szokásos jogbiztosító záradék megformálása is teljesen eltérő.⁶⁴ Míg Vitnyédy írása a kora újkori oklevelek fordulatait követi, magyarán a korban szokásos ügyvédi bikkfanyelven íródott, a *Proiectum* az ókori latin nyelvezetén pallérozódott 17. századi latinitás. A szerző tehát, aki a konszenzusos javaslatokat megszövegezte és végső formába öntötte, komoly klasszikus nyelvi műveltséggel rendelkezett.

Folytatva eddigi vizsgálataink tézisé: amennyiben a szervezkedést és az összeküvést továbbra is a nádor nevével fémjelezzük, akkor az irat következetes elnevezése: „Wesselényi-féle *Proiectum*”. Az 1666. áprilisi szövetségkötési tervezet alkotmányos alapja magyar részről a híres-neves ellenállási záradék volt,⁶⁵ politikai hivatkozása pedig még a Zrínyi Miklósnak Guy de Chaumont Guítry márki útján ajánlott francia királyi *benignissima protectio*.⁶⁶ Fő kikötéseként 100 000 aranyat, fegyveres segítséget és 30 napon belüli választ követelt. A két vezető rendi főméltóság: a nádor által jegyzett és a horvát bán által a *Gens Hungara* nevében képviselt tervezet egy részletes és összetett szövetségkötési program a francia királlyal, közép-európai (a dalmát–horvát, továbbá havasalföldi, moldvai és erdélyi) összefogás tervével,⁶⁷ s mint ilyen a magyar rendi külpolitika egyik legfontosabb állami irata a kora újkorból.

A francia és a pápai diplomácia két „konspiratív” textusa

Az 1666. április elején keletkezett *Proiectum ad ponenda tractatus puncta* szövege nem egy alkalmi ötletelés eredménye. Sokkal inkább a megelőző időszak rendi gondolkodásában felvetődő elképzelések szintéziseként értelmezhetjük.

A Stubnyán elfogadott és összeszerkesztett program kikötései között találjuk például annak követelését, miszerint XIV. Lajos gondoskodjon arról, hogy a magyar nemzet a Birodalom tagja legyen és szavazati jogot kapjon a birodalmi

⁶⁴ ‘Si quae adhuc utrinque desiderarentur addendi vel minuendi liberum esto’ vs. ‘Salvum sit uni vel alteri his addere vel demere, si res ad perfectionem deveniat’.

⁶⁵ „Hoc verum est, quod a toto tempore quo Austriacum gens Hungara accepit gubernium, in nullis suis libertatibus, privilegiis et diplomatum regionum conditionibus fuit conservata [...] unde iuxta antiquas regni leges sine ulla notae infidelitatis poena liberam resistendi habet postestatis facultatem [...] et foedus et omnia possibilia tentabit, ne ignominiose occumbat et concidat” (1. pont). Fordítása: Függelék 2. számú dokumentum.

⁶⁶ *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 268.: „Si quidem Christianissimus rex per excellentissimum dominum marchionem Guítri excellentissimo olim domino comiti Nicolao a Zrinio et per ipsum genti Hungaricae omnem suam benignissime obtulisset protectionem.” Fordítása: Függelék 2. számú dokumentum.

⁶⁷ „In cuius effectuationem tam Dalmatas, Croatas, Sclavos, Transilvanos, quam Valachos et Moldavos facta apud Turcas per solutionem annui tributi securitate in suam sumet societatem et foedus et omnia possibilia tentabit, ne ignominiose occumbat et concidat.” Uo. 269. (1. pont). Fordítása: Függelék 2. számú dokumentum.

gyűlésen.⁶⁸ Garanciaként mindenekelőtt Felső-Magyarország várainak és városainak átadását ajánlották fel a francia királynak.⁶⁹ A védnökség viszonzásaként francia származású király törvényes és szabad választására tesz ígéretet a tervezet.⁷⁰ Nos, *mutatis mutandis* hasonló elképzelések kerültek szóba pár hónappal korábban, 1665. november végén, amikor is Szelepchény György magyar udvari kancellár tárgyalt nagy titokban Spinola nunciussal a bécsi pápai nunciatúra palotájában. A hamarosan a prímási székbe kerülő kalocsai érsek által ismertetett elképzelések több lényegi pontja különféle formákban megtalálható az 1666. április eleji stubnyai találkozó francia szövetségekötési tervezetében! Az 1665 őszen a klérus által felkarolt/kidolgozott és a pápai diplomácia elé tárt alternatíva például említi a Birodalomba tagolódás elképzelését, és kerek-perec elutasítja azt. Kitér a külpolitikai támasz szükségességére is, ám nem francia (*Christianissimus rex* [...] *in protectionem suam recipere*), hanem *implicite* a Szilveszter-bulla nyomán pápai védnökség (*protezione del pontefice*) alá helyezéssel kívánt célt érni. Ugyanakkor a *Proiectum*hoz hasonlóan a Szelepchény által vázolt elképzelés szintén a magyar rendek kezén lévő várakban látta a megvalósulás stratégiai garanciáját, csak éppen itt a püspöki várak (mindenekelőtt Nyitra) álltak a középpontban.⁷¹

Giulio Spinola pápai nunciussal a tárgyalásról beszámoló, 1665. november 28-án kelt jelentése egyúttal arról tájékoztat bennünket, hogy az 1666. április elején pontokba szedett Wesselényi-féle *Proiectum* nem egy szűk kör elképzelése, nem egyszerűen a Vitnyédy-féle, 1665. júniusi „finom vonalú, törékeny politikai utópiák”⁷² továbbfejlesztése, kivitelezhetőbbé tétele volt, hanem a „küldöttek különféle titkos gyűlésein” korábban megfogalmazott gondolatok lecsapódása, kompromisszumszerű összegzése. Erre utal, hogy az „erős fejedelem magyar királlyá választása”, illetve a „Birodalomba inkorporálódás” Szelepchény által a nunciussal 1665 novemberében tudatott elképzelése az 1666. áprilisi stubnyai programban konkrétan már a Bourbon-házi magyar király megválasztásaként

⁶⁸ „Rex Christianissimus procurabit, ut gens Hungara cum sociis sit in foedere cum hocce Romano Imperio, sit commembrum imperiale in comitiis Imperii, habeat per legatos vota, mutuis semet defendant auxiliis, cum sit regnum antemurale totius Christianitatis, libertates, privilegia regni et diplomata regia sint sancta et illaesa.” (6. pont). Fordítása: Függelék 2. számú dokumentum.

⁶⁹ „Fortalitia praecipue in superiori Hungaria, tredecim puta comitatibus et urbes habebit pro sua securitate et necessitate.” (2. pont) Fordítása: Függelék 2. számú dokumentum.

⁷⁰ „Offert se gens Hungara cum sociis unita in renumerationem protectionis, quod velit vel unum ex filiis regis Christianissimi vel sanguine regio principem, quos proponet, in regem suum iuxta antiquas suas libertates rite, legitime et libere eligere, qui post electionem assecurabit universos status iuxta ineunda cum ipso capitulationis puncta peculiaribus litteris ante coronationem dandis, quod gentem Hungaram et socios iuxta eadem puncta in suis privilegiis et libertatibus tam recentibus quam antiquioribus conservabit inviolabiliter.” (10. pont).

⁷¹ *Tisor P.*: Szelepchény György és a rendi szervezkedés i. m.

⁷² Idézve már korábban is, *Benczédi L.*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása i. m. 602.

és a *natio Hungara* mint *commembrum imperiale* XIV. Lajos által kieszközölt birodalmi gyűlési szavazati jogaként (*habeat per legatos vota*) összevontan jelenik meg.⁷³

Különös súllyal esik latba a *Proiectum* 12. pontja. Eszerint a magyar nemzet szövetségeseivel együtt fegyverrel és minden lehetséges módon támogatni fogja a legkeresztényibb király azon óhaját, hogy császár lehessen.⁷⁴ A francia dinasztia egyik tagjának kompenzációul a 10. pontban felajánlott magyar királlyá választása csak a magyar közjog szerint lehetett volna jogszerű az Aranybulla ellenállási záradéka révén I. Lipót életében, a nemzetközi jog szerint tisztázatlan volt és maradt.⁷⁵ Ez a stubnyai kikötés viszont egyértelműen egy *legális* trónutódlási helyzet jövőbeni eshetőségére utal, hiszen a császári trón megüresedése csakis Lipót halálával vált volna lehetségessé, itt semmiféle trónfosztásnak nem volt realitása! Márpedig tudjuk, hogy Szelepchénynek a nuncius elé tárt interpretációjában a rendek képviselőinek szervezkedése Lipót törekeny egészsége okán, esetleges halálával a Habsburgok osztrák ágának kihalására vonatkozott – miközben a korabeli Európa csupán a spanyol ág várható kihalására összpontosított.⁷⁶

Grémonville szövegéből is kihámozható, hogy szerte a Magyar Királyságban, tehát nemcsak a felső-magyarországi tizenhárom vármegyében folyt tervezgetés, tudniillik amikor is Vitnyédy az „összes főúr” álláspontjára utal, miszerint, ha nem nyerik el a francia védnökséget, a maradék ország is követni fogja a 13 vármegye példáját, és behódolnak a törököknek. S bizony, a „maradék ország” a jelek szerint árnyaltabban, nemcsak illegális, rebellis megoldásban gondolkodott egy esetleges trónüresedés lehetőségét szem előtt tartva. Innen, ebből a gondolatkörből kerül be a császárválasztás támogatásának elképzelése. Ugyanakkor azt is tudjuk Spinola nuncius jelentéséből, hogy az egyházi rend és a katolikus főurak részéről valóban volt alternatív elképzelése a francia orientációnak, még hozzá a pápai protektorátusé. Ez az elképzelés ráadásul szervezett formában: megelőző tanácskozásokra hivatkozva és egy állami/rendi vezető, a magyar udvari kancellár, kalocsai érsek révén előbb eljutott a Szentszék bécsi diplomáciai képviselőéhez, mint a nádor és a horvát bán megegyezésével előtérbe került francia védnökség terve Grémonville-hez!⁷⁷

⁷³ A *Proiectum* 6. pontjának fordítása: Függelék 2. számú dokumentum.

⁷⁴ „Regem Christianissimum circa desiderium suum, utpote qui summam imperii monarchiam non immerito praetendit, armis suis et omnibus mediis, quibus poterit, gens Hungara cum sociis adiuvabit et procurabit.” *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 269. Fordítása: Függelék 2. számú dokumentum.

⁷⁵ Utóbbira (más összefüggésben) felhívja a figyelmet *Bérenger, J.*: Francia–magyar kapcsolatok i. m. 281. Vö. *Benczédi L.*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása i. m. 600.

⁷⁶ *Tusor P.*: Szelepchény György és a rendi szervezkedés i. m.

⁷⁷ Uo. A tanulmányban részletesen szó lesz arról, hogy 1665 őszére – átmenetileg – I. Lipót maradt az osztrák Habsburgok egyetlen élő férfi tagja, leszármazottai sem voltak még, és a bécsi udvarban is aggódtak egészségi állapota miatt.

A francia követ jelentésében a kétszeri utalás, miszerint a magyarok tárgyalás során mutatott viselkedése arra enged következtetni, hogy a török vonal mellett más uralkodóval is számolnak, a francia diplomata kétkedő megjegyzése ellenére rendkívüli izgalmas mozzanat. Egyrészt a Spinola-jelentésnek köszönhetően tudjuk, hogy valóban volt ilyen elképzelés. Másfelől szinte biztosak lehetünk abban, hogy Szelephény – aki a király képviseletében és eskető főpapként személyesen jelen volt I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona március 1-jei makovicai esküvőjén⁷⁸ – senkinek nem árulta el, hogy az egyházi rend koncepciója megfeneklett, és nem nyerte el a szentszéki diplomácia támogatását. Amiben Giulio Spinola egyértelmű elzárkózása ellenére ekkor még valamelyest reménykedhetett az újdonsült prímás, hiszen jól tudta, hogy a nuncius álláspontja nem feltétlenül jelenti a végleges pápai döntést. Továbbá azt is tudjuk, hogy Spinola bizonyosan beszámolt megbeszélésükről az Államtitkárságnak – ahol a november 28-ai jelentést december 17-én dekódolták; a kérdés római megtárgyalásához és a válaszadáshoz pedig idő kellett. Főként azért is hallgathatott, mert a pápai protektorátus csakis legális trónüresedés esetén jöhetett volna szóba. Spinola elutasítása pedig egy ilyen helyzetre nem vonatkozott, „csupán” arra, hogy a magyaroknak bízniuk kell a Gondviselésben, mely nemcsak életben tartja Lipótot, hanem számos utóddal is meg fogja ajándékozni.⁷⁹

Mindebből az következik, hogy a korábbi elképzeléseket áttekintő és összegző stubnyai ülésen a török orientáció mellett szintén szóba kerülhetett a pápai is, olyanmódon, hogy a küldöttek Bécsben erre bizonyos utalásokat is tettek. Grémonville persze jócskán meglepődött volna, ha megtudja: a küldöttek viselkedése alapján általa gyanított „másik fejedelem” („*quelque autre Prince*”) VII. Sándor pápa lett volna. Az információ azonban – velünk ellentétben – sosem jutott tudomására. Későbbi jelentéseiben sehol nem utal rá, ami egyben további bizonyítékkal szolgál arra, hogy mind a pápai Államtitkárság, mind Spinola nuncius diszkrétan kezelte az ügyet. A francia követ beszámolóinak tanúsága szerint Zrínyi Péterrel folytatott beszélgetései során még érdeklődés vagy halvány utalás formájában sem került elő Szelephény akciója.⁸⁰

⁷⁸ Benczédi L.: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása i. m. 600. Az esküvőn történt, valószínűsíthető politikai megbeszélésekről egyelőre semmi közelebbit nem tudunk. Vö. Pauley Gy.: Wesselényi Ferencz nádor i. m. I. 84–85.; *Thaly Kálmán*: Adalékok I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona lakodalmi ünnepélyéhez. Történelmi Tár 14. (1881) 585–589., 586.

⁷⁹ Vö. Tusor P.: Szelephény György és a rendi szervezkedés i. m.

⁸⁰ Spinola 1666. április 17-ei jelentésében (tehát egy nappal a stubnyaiak francia tárgyalása után) arról ír, hogy Zrínyi Péter a török fenyegetés erősödéséről cserélt vele eszmét; november 27-én pedig arról, hogy a bán hónapokkal korábban a Velence felé irányuló szárazföldi támadás lehetőségéről értekezett előtte. Vanyó T.: Bécsi nunciusok jelentései i. m. 35. (n. 25) és 40. (n. 47.)

A két kora újkori diplomáciai szöveg, Grémonville itt tárgyalt *dépêche*-ének és Spinola – behatóbban külön tanulmányban elemzett és közölt⁸¹ – *dispació*-jának interakciója a *Proiectum* saját eredetkörnyezetében elhelyezett pontjainak segítségével új megvilágításba helyezi a rendi szervezkedés összeesküvésbe fordulásának időszakát. Megmutatja a konfesszionális ellentéteken felülemelkedő rendi/nemzeti összefogás földrajzi és koncepcionális rétegzettségét. Azt a dinamikát, amelyet a 13 vármegyének már az 1664 előtti időre visszanyúló,⁸² erdélyi típusú török orientációja jelentett, és amelynek nyomása alól idővel a nádor sem tudott kitérni. A mintegy másfél évtizeddel később a Thököly-féle felső-magyarországi fejedelemségben megvalósuló elképzelés⁸³ kényszere alatt fordult Zrínyi ösztönzésére Wesselényi a stubnyai értekezleten szintetizált szövetségkötési tervvel a franciákhoz. A Vitnyédy elmondása szerint felesége, Széchy Mária nyomására meghozott elhatározásának őszintesége és szilárdsága felől azonban sem a francia diplomácia, sem pedig a Zrínyi–Vitnyédy páros nem volt igazán meggyőződve. Azt viszont, hogy Wesselényi miért nem bízott igazából a franciákban – amit a korábbi kutatás rendre hangsúlyozott⁸⁴ –, csak találgathatjuk. Megfontolandó érvet politikai mentorának és barátjának,⁸⁵ Lippay primásnak a hatásában lelhetünk fel, aki az 1664. novemberi kapcsolatfelvételt követően 1665 áprilisától nem érintkezett Grémonville-lel. Lippay esetében ennek okát abban láttuk, hogy ő is felismerte, amit a modern történettudomány a következőképpen fogalmazott meg: „Franciaországnak sem Magyarország állami függetlenségének helyreállítása, sem pedig a török alóli felszabadítása” nem állt érdekében XIV. Lajos uralkodása alatt.⁸⁶

Két tanúvallomás rövid forráskritikája

Láthattuk: amellett, hogy beazonosíthatóvá teszi a *Proiectum* geneziséét, Grémonville diplomáciai szövege Spinola nuncius közléseivel ellenpontozva válik igazán jelentőssé és érthetővé. Ezen túlmenően a siffrírozott szöveg további említésre méltó módosításokat hoz a szervezkedés eddig ismert

⁸¹ Uo.

⁸² Vö. például Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. I–II (1657–1669). Hrsg. Artur Levinson. (Archiv für Österreichische Geschichte 103. und 106.) Wien 1913–1918. 761. (n. 378).

⁸³ A Thököly-felkelés és kora. Szerk. Benczédi László. Bp. 1983. különösen: 9–22. Szemléletes történeti perspektívában, az 1660-as évekbeli előzményeket kiemelve és további irodalommal lásd Varga J. János: A török orientáció változatai Magyarországon. Wesselényi – Apafi – Thököly 1663–1683. Történelmi Szemle 49. (2007) 289–297., különösen: 292. skk.

⁸⁴ Mindenekelőtt Benczédi L.: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása i. m. 602. skk; *Üő*: Rendiség, abszolutizmus i. m. 18–20.

⁸⁵ Vö. erről részletesen: Tóma Katalin: Gróf Nádasdy Ferenc politikus pályaképe. Doktori (PhD) értekezés. ELTE. Bp. 2005. 80. skk.

⁸⁶ Részletesen lásd Tüsor P.: Lippay György esztergomi érsek és a „Wesselényi-összeesküvés” i. m.

históriájában. Például az új információt, hogy vallomásában Széchy Mária szemlátomást igyekezett menteni néhai férje emlékét, amikor a *Proiectumot* az akkor már szintúgy halott Vitnyédy rögtönzésének nevezte, amely a nádor tudta nélkül született, s amellyel az ügyvéd, úgymond, kiváltotta Wesselényi neheztelését. A Murányi Vénusznak ezzel nemcsak kihallgatóit, hanem a történettudományt is sikerült megtévesztenie. Nyilvánvalóan szándékosan konfabulált és keverte vallomásába Vitnyédy korábbi, 1665-ös tervezetét, amit a nádor akkor még valóban ellenezhetett.

De ugyanígy védte Széchy Mária a még életben levő Iványi Fekete Lászlót, mondván, ténylegesen nem vett részt a bécsi tárgyalásokon, s csak azért volt szükség rá, hogy Wesselényi bizalmasaként személyes jelenlétével hitelt biztosítson Zrínyi és Vitnyédy szavainak a nádor csatlakozásáról, terveiről. Széchy Mária szemlátomást összejátszott Iványival, hogy nem árulnak el terhelő adatokat egymásról. Az öreg katona maga szintén azt vallotta, hogy bár jelen volt a tárgyaláson, egy szót sem értett az ott elhangzottakból, és ő maga meg sem szólalt⁸⁷ – de láthattuk, ez egyszerűen nem volt igaz. Grémonville külön említi, hogy Vitnyédyvel együtt ő tiltakozott a túl késői francia válaszadás ellen. Mi több, a követ 1666. április 29-ei jelentésében beszámol arról: Iványi elutazása előtt felkereste, hogy visszakérje a nála hagyott stubnyai iratok eredetijeit, és ez alkalommal Grémonville ismét kifejtette előtte korábban hangoztatott, tulajdonképpen elutasítást tartalmazó érveit. Erre Iványi azt javasolta a követnek, hogy legalább 40-50 ezer tallér segélyt adjanak gyorsan, hogy a nádor így megakadályozhassa a Sztambulba már 1666 elején (!) követet küldő 13 vármegye behódolását. Mire a követ máris átváltott a szokásos másik sávra, és arról beszélt, hogy egyáltalán nem zárható ki, hogy a törés Bécs és Párizs között hamarosan be fog következni, amikor is XIV. Lajos el tudja majd fogadni javasolataikat.⁸⁸ Iványi annyira nyakig benne volt a titkos diplomáciai megbeszélésekben, hogy július elején visszatért Vitnyédyvel Bécsbe az előterjesztéseikre adott francia királyi válaszáért (*pour recevoir les responces de Votre Majesté sur les propositions*). Ám ekkor szintén csak azt kapták feleletül, hogy várni kell a kedvező „konjunktuurára” – miként Grémonville július 6-ai jelentésében szorgosan jelentette Párizsba.⁸⁹

⁸⁷ Vö. *Jankovics J.*: A „Murányi Vénus” i. m. 413.; *Pauler Gy.*: Wesselényi Ferencz nádor i. m. I. 88., 91. 1. jegyz.

⁸⁸ Grémonville jelentése XIV. Lajosnak. Bécs, 1666. ápr. 29. *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 64–65. (n. lxxx).

⁸⁹ Uo., és Grémonville jelentése XIV. Lajosnak. Bécs, 1666. júl. 6. *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 71. (n. lxxxix).

A Wesselényi-féle rendi politika

A nádori rendi külpolitika relatív realizmusa

A július elején az Iványi Feketével közölt, újabb francia diplomáciai elutasítás egyenes úton vezetett a török orientáció mellett döntő 1666. augusztus 26–27-ei murányi gyűlés összehívásához, amely a nádori összeesküvés legjelentősebb eseménye volt.⁹⁰ Megrendezésének dátuma ebben az összefüggésben válik érthetővé. Amikor török orientációt említünk, itt nyilván egy erdélyi típusú vazallus állam tervére kell gondolnunk. A *Proiectum*ból ugyanis kiderül, miszerint a francia szövetség megvalósulása esetén is számoltak valamiféle adófizetéssel az oszmánoknak, hogy ezáltal semlegesítsék a Portát.⁹¹ Jól tudjuk, hogy a Wesselényi által kezdeményezett és Apafi közvetítésével zajló isztambuli megkeresés végül kudarcot vallott. A Kandiában lekötött nagyvezír nemcsak megtagadta a segítséget, hanem bárminemű erdélyi közreműködést is megtiltott.⁹² A török kapcsolatkeresés híre a görög Panajotti révén nemcsak a császári udvarba jutott el már 1667. augusztus végére/őszére. Köprülü Fazir Ahmed pasa elutasító válaszát 1667. november 3-ai jelentésében közölte Párizssal Grémonville, jelezve, hogy Panajotti árulásáról a magyarok is tudnak.⁹³ Ez azonban már az 1664. őszi Zrínyi Miklós-féle ajánlat⁹⁴ és az 1665. júniusi Vitnyédy-tervezet, valamint az 1666. áprilisi stubnyai program, a Wesselényi-*Proiectum* után – Lippay prímás korán megszakadó nexusát az 1664. őszi próbálkozások összefüggésében értelmezve – a negyedik jelentősebb francia–magyar szövetségekötési tárgyalások időszaka.⁹⁵

A nádori *Proiectum*, illetve a keletkezési kontextust megvilágító Spinola-*dispaccio* és a Grémonville-jelentések azt mutatják: a tervezetek bár kétségtől

⁹⁰ Részleteire, jelentőségére lásd a szervezkedés 1. jegyzetben idézett alapirodalmát. Az „oszmán hatalommal kötött külön megegyezés” historiográfiájának áttekintése és összegző értékelése: *R. Várkonyi Á.*: A Wesselényi-szervezkedés i. m. 458. Az itt elfogadott program összehasonlító elemzése a Thököly-kor kondícióival: *Varga J.*: A török orientáció változatai Magyarországon i. m. 292. skk.

⁹¹ Összegét francia/holland diplomáciai támogatással kívánták mérsékelni, lásd a *Proiectum* 8. pontját. Jegyezzük meg, hogy a hagyományosan jó francia–oszmán viszony a megelőző években elsősorban a kandiai háború összefüggésében megromlott, és a diplomáciai kapcsolatok 1665. évi ismételt felvételét követően a francia befolyás csak fokozatosan állt helyre. Erre és az okokra további, válogatott irodalommal lásd *Tóth Ferenc*: Zrínyi és a franciák Magyarországon 1664-ben. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katoná, államférfi Zrínyi Miklósról.* Szerk. Padányi József et al. Bp. 2017. 289–298.

⁹² Balló László követségére legrészletesebben: *Pauler Gy.*: Wesselényi Ferenc nádor i. m. 150–155. A jelenetre, miszerint Nádasdy a Titkos Tanácsban ülve értesült a magyar dekonspirálódásról, amikor Casanova portai rezidens erről szóló jelentését felolvasták: uo. 154.

⁹³ *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 102–103.

⁹⁴ Mái legjobb és legvilágosabb áttekintő rekonstrukciója: *Klaniczay T.*: Zrínyi i. m. 786. ssk, különösen: 791–797.

⁹⁵ E negyedik szakaszra vö. legújabbban: *Tusor P.*: „Propositiones Christianissimi regis” i. m.

merészek voltak, korántsem olyan kalandosan légből kapottak, mint amilyenek Vitnyédy ötletelése számított 1665 júniusában. Jó példa erre, hogy bizonyos ot-tani irrealitások közt, mint például a Mátyás-kori határok visszaállításának igénye már úgy jelenik meg a *Proiectum* 5. pontjában, hogy XIV. Lajos nem szakítja majd el az országtól a magyarok által visszaszerzendő területeket, és a magyarokat „rég-i törvényeik és szokásaik szerint mind világi, mind lelki szabadságukban megőrzi”, mely utóbbi utalás egyben a felekezeti felé emelkedő rendi/nemzeti összefogás Párizs elé tárt bizonyítéka. Azt persze nem nehéz kitalálni, hogy a magyar elképzelések által keltett összbenyomás milyen lehetett a Fronde-felkelés viharos mozgalmainak (1648–1653) leverése után konszolidálódó és a nantes-i ediktum 1685. évi fontainebleau-i visszavonása irányába tartó francia udvarban. Sőt, Grémonville 1666. április 23-ai, a pozitívista történettudomány által már 1888-ban publikált *dépêche*-e dióhéjban szinte mindent tartalmaz, ami egészében jellemezte a francia politika hozzáállását és taktikáját a magyar törekvésekhez.⁹⁶ A szöveg részleteiben elmélyedve nem árt ugyanakkor kiemelni, hogy 1666 áprilisában még maga a bécsi követ sem tartott alkalomadtán teljesen irreálisnak egy Bourbon-házi királyt a magyar trónon. Azt a mozzanatot sem hagyhatjuk figyelmen kívül, amikor Grémonville arról ír, hogy a magyarok elképzelései csupán abban az esetben „könnyelműek és komolytalanok”, ha nincs B-tervük: a török vagy egy másik uralkodó. Nos, jól tudjuk, hogy de igen, voltak alternatív elképzelések: mindenekelőtt az oszmán orientáció, illetőleg a pápai protektorátus – igaz, mind halványabb – elképzelése.

Nádori színlelés (Bécsi tárgyalás, 1666. december 16.)

A Wesselényi-féle magyar rendi politika nemcsak 1666 tavaszán, hanem később is élt a diplomáciai színlelés eszközével. 1666. december 16-án az ekkorra már Nádasdyt is maga mellett tudó nádor Zrínyi Péterrel együtt úgy követelt levélben XIV. Lajostól – a *Proiectumban* igényelt 100 ezer helyett „csupán” – 70 vagy 60 ezer birodalmi tallér segélyt⁹⁷ és választ 30–40 napon belül, hogy közben Wesselényi követe, Balló László a Thököly Istvántól kölcsönzött pénzen már a hónap első napján Drinápolyba érkezett a török behódolás tervével. Határozott

⁹⁶ És amit egészében a korábbi primér és secundér historiográfia helyesen ismer fel és értékkel. Vö. 1. jegyz.

⁹⁷ „[...] et, quam fieri poterit citissime, si non centum, ad minimum septuaginta vel sexaginta millia imperialium nobis ad bonam et sufficientem assecurationem numerare faciat.” A nádor és bán levelének kiadását lásd 98. jegyz.

érvük ekkor: ha a francia segély nem érkezik meg záros határidőn belül, máshová kell fordulniuk, és szükség esetén nem tudnak majd XIV. Lajos segítségére sietni.⁹⁸

A nádornak és a bánnak a francia királyhoz írt levelét illetően a keletkezés körülményeiről, az 1666. december 16-ai, újabb titkos bécsi találkozó történéseiről ismét Grémonville-től értesülünk. Rejtjelezett jelentését 1666. december 23-ai keltezéssel küldte el Párizsba.⁹⁹ A követ elmondása szerint az I. Lipót esküvőjére Bécsbe érkezett Wesselényi és Zrínyi nyolc nappal korábban, december 15-én új javaslatokat formázó (*en forme de nouvelle propositions*) írásokat küldött neki. Tartalmukból azonban a francia közreműködés is kiderült volna, amit ő rutinos diplomataként mindenképpen el kívánt kerülni. Grémonville emiatt titkárával üzent meg a két magyar főúrnak, miszerint elég, ha pusztán kívánságaikat és szándékaikat (*purement leurs desirs et intentions*) megküldik neki egy s. k. aláírt levélben, amelyet majd eljuttat XIV. Lajosnak. A magyarok szóbeli válasza viszont annyira homályosra sikeredett, hogy a követ végül alkalmasabbnak látta személyesen egyeztetni velük, mondván, ezáltal valódi szándékaikat is jobban kifürkészheti.¹⁰⁰

Az 1666. december 16-án Magyarország nádora, Horvátország bánja és XIV. Lajos követe között létrejövő történelmi találkozó meglepően indult. Wesselényi ugyanis előljáróban kijelentette, hogy nincs tudomása (*le Palatin tesmoigna d'ignorer*) a francia király válaszáról korábbi proposícióikra! Erre Grémonville felidézte a Zrínyivel, Vitnyédyvel és Iványi Feketével folytatott áprilisi tárgyalás részleteit és kiemelte, a küldöttek magától a nádortól hozták a javaslataik tervezetét (*et le confident dudit Palatin, de laquelle ils m'avoient envoyé un projet de leurs propositions*). A *Proiectum* szövegét a követ azon nyomban fel is olvasta a nádor és a bán előtt, hogy vajon elismerik-e? Mire a nádor kifejtette, hogy neki nem állt szándékban ennyire előrehaladni (*son intention n'avoit pas esté d'aller si avant*)

⁹⁸ „Nisi per occulta et in secreto subministranda media per Christianissimum regem sublevetur et foveatur, intentionem suam alio convertere et subsidium aliunde implorare coetur; quod si factum fuerit, sua quoque maiestas regia adveniente alicuius rupturae tempore in condescentia et coniunctura Hungarorum nullam sibi spem polliceri poterit.” Wesselényi és Zrínyi levele XIV. Lajoshoz. Bécs, 1666. dec. 16. *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 262–263. (n. cccvi). – Balló útjára lásd *Pauler Gy.*: Wesselényi Ferencz nádor i. m. 107–108.; *Benczédi L.*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása i. m. 622–624.; *Uő*: Rendiség, abszolútizmus i. m. 20–21.

⁹⁹ Kiadvá: *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 78–79. (n. ciii).

¹⁰⁰ Minden bizonnyal egy, ezekben a napokban keletkezett levélről vallhatott Lessenyei Nagy Ferenc: „Litteras aliquot linearum per dominum palatinum compositas ego descripsi, sed tenoris earundem in conscientia mea, cuius testem Deum advoco, fateor me non recordari, quas statim recepit sua excellentia, et an miserit per Michaëlem Bori ad Graminvillium [!] aut certe easdem retinuerit, scire non possum.” Lessenyei s. k. beszámolója (Humillima et genuina expositio infrascriptorum) a szervezkedésről Johann von Hochoer számára. Bécs (in Hospitali Caesareo), 1671. okt. 15. ÖStA HHStA, Ung. Akt., Spez., Verschwörerakten II (Prozessakten), Fasc. 295. Konv. D, fol. 11–18, különösen: fol. 13r és 14r. Az irat másolatát Fazekas Istvánnak köszönöm. Grémonville utalásszinten sem említi, hogy ki kézbesítette neki 1666 decemberében a magyarok többszöri javaslatait.

és „blamáta” Vitnyédyt, hogy ilyen messzire merészkedett. A követ azonban nem engedte, hogy az ügyvéd bűnbakká váljon, mondván, az egészet a nádor bizalmasa és Zrínyi gróf együttesen tárták eléje (*avoient tout dressé de concert*). Erre Wesselényi nem tagadhatta, miszerint általános felhatalmazást adott Iványi Feketének, hogy egyezzen bele mindabba, amit Zrínyi gróf kívánna. Majd úgymond a „körülményektől kényszerítve” (*s’il faut dire, forcé par l’engagement*) ott helyben rábólintott mindenre (*approuvant pourtant*), amit a *Proiectum* tartalmazott.

Wesselényi ugyanakkor nem hagyta magát teljesen sarokba szorítani. „Nem emlékszik – mondta –, hogy közölték volna vele XIV. Lajos választát” (*et par ce qu’il me tesmoigna ne pas se ressouvenir si on luy avoit communiqué les responce de Votre Majesté*). A követ erre csupán Vitnyédyre hivatkozott, aki korábban írásban jelezte neki, hogy a francia király döntése eljutott a nádorhoz. Iványi Fekete július elején kifejezetten e célból tett bécsi útját már elő sem hozta. Ehelyett a gall diplomata ismét türelmesen kifejtette, hogy Párizs elsőként sosem fog békét szegni a császárral – nyilvánvalóan azért, mert a birodalmi fejedelmek, kiváltképpen a Rajnai Szövetség tagjai támogatását ez esetben nem tudhatta volna maga mögött. Ám – folytatta szokása szerint rögvest biztató húrokat pengetve –, mihelyt a császár részéről a békével ellentétes lépés történik, és ennek jelei vannak az Angliával tervezett szövetsége révén, XIV. Lajos teljesen szabadon a magyar nemzet segítségére tud sietni hathatós pártfogásával (*elle avroit par là la pleine liberté d’assister de sa puissante protection la nation hongroise*). Majd kifejtette a két arisztokratának, hogy milyen evidens veszélynek teszik ki magukat, ha nem várnak egy ilyen alkalomra.¹⁰¹

Grémonville ezen a ponton felhagy beszámolója részletezésével. Csupán annyit említ, hogy különféle diskurzusok következtek, melyek során a magyarok valamiféle előzetes elköteleződésre akarták a követet rávenni (*m’engager à faire de mon costé quelques avances*). Válaszul a követ ott helyben megíratta velük ominózus levelüket, melyben pénzügyi segélykérésük megfogalmazása előtt tudomásul vették, hogy XIV. Lajos jelen viszonyok között nem tud nyílt háborút kezdeni és fegyvereit a magyarokéval egyesíteni. Grémonville aláíratta és lepecsételtette velük az írást, végül titkosított másolatban útnak indította Párizsba.¹⁰²

A nádornak és a horvát bánnak a francia királyhoz írt levelét továbbító, 1666. december 23-ai jelentésében Grémonville uralkodója elé tárta még: a két magyar

¹⁰¹ *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 78–79. (n. ciii).

¹⁰² Uo. 79. Pauler ugyanezen, ám általa csak kivonatokban ismert jelentés alapján teljesen elhibázott rekonstrukciót ad (lásd *Pauler Gy.*: Wesselényi Ferencz nádor i. m. I. 111–114.), Wesselényi és Zrínyi e december 16-ai levelét (kiadását lásd 98. jegyz.) a megbeszélés előttre teszi, és mintha Grémonville-hez intézték volna, illetve képezte volna tárgyalásuk nyitányát. (Vö. a 100. jegyzetnél a főszövegben mondottakat.) Pauler narratívájában Grémonville megy a nádorhoz, és ekkor fogalmazza meg a *Propositionest*. A történész szemlátomást az 1667. novemberi történéseket kontaminálja az 1666. decemberi-ekkel, Wesselényi személyét pedig Nádasdyéval keveri. Vö. részletesebben *Tusor P.*: Propositiones i. m.

főúr azt is bele akarta foglalni a levélbe, hogy a pénzt részben a budai pasa megvesztegetésére fordítanák, hogy ne akadályozza terveiket. Ehhez azonban a követ nem járult hozzá. Mint hosszas *dispació*jában kifejti, abból a megfontolásból utasította el javaslatukat, hogy ha a nádor netalán nem jóhiszeműleg járna el és felfedné az egész ügyet I. Lipót előtt, biztosítani kell a francia korona szándékainak „tisztaságát” és „páratlan hűségét” a béke megőrzésére. Kifejtette királyának, hogy mindvégig fenn kell tartani annak kommunikálhatóságát, miszerint csak egyedül abban az esetben fog belekényszerülni Franciaország ebbe a praktikába (*cette pratique*), ha a császár meg akarná szegni a békét. Sőt, csavaros észjárással úgy vélte, hogy a magyarokkal folytatott érintkezés alkalmas időben történő, ügyes feltárásával szükség esetén háborúba is lehetne ugrasztani I. Lipótot. Méghozzá úgy, hogy ez nem csorbítaná XIV. Lajos feddhetetlenségét és hírnevét.¹⁰³

Beszámolója végén Grémonville összegezte észrevételeit és meghatározta a párizsi döntéshozatal irányát. Mind korábban, mind ekkor tett megfigyelése szerint Zrínyi Péter, úgymond, a „világ legjobb szándékával ügyködik” (*agit de la meilleure intention du monde*), és egyedül ő készíti a nádort az együttműködésre. Wesselényi részéről viszont a követ nem látott „túl nagy alapot ennek komolyságára” (*grand fondement ny sevrete*). Kifejezetten attól tartott, hogy az elhatározásaiban egyébiránt is „instabil” nádor, ha megkapja a kért összeget, azt bizonyítékul fogja felhasználni arra, hogy az egész dolgot feltárja a császár előtt, s a segílyt saját céljaira fogja fordítani. Azt tehát nem szabad Wesselényi számára folyósítani – szól az implicit következtetés. Méghozzá azon megfontolás keretében előadva, miszerint a nádor beszélgetésük során meglehetősen könnyelműen (*assez librement*) elárulta a követnek: ha majd XIV. Lajosnak szüksége lenne a magyarokra, bármikor rá lehet venni őket 20 ezer fős sereg kiállítására.¹⁰⁴

A szokás szerint 20-22 napon belül megérkező királyi válaszjegyzék a követ érveit mindenestől magáévá tette, és egyenesen kidobott pénznek tartotta volna, ha a magyaroknak segílyt adnak.¹⁰⁵

Wesselényi 1666-os diplomáciai attitűdje

Az áprilisi tárgyaláshoz hasonlóan itt is érdemes volt elidőzni a részleteknél, erősen figyelve a december 16-ai bécsi tárgyalás diplomáciai jelentésbe foglalt „szöveg-felvételének” árnyalataira. Annak a politikai játszmának a valós keretei és irányai tudniillik, amelyet Wesselényi Ferenc élete utolsó hónapjaiban űzött, így válnak

¹⁰³ *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 79.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ XIV. Lajos utasítása Grémonville-nek. Párizs, 1667. jan. 13. *Bogisich, B.*: Acta coniurationem i. m. 82–83. (n. cvi).

kitapinthatóvá. Ez a politika semmiképpen nem nevezhető megfontolatlanak, s kiváltképpen nem volt „amatőr”. Megfigyelhettük, Magyarország nádora úgy tárgyal Bécsben Grémonville-lel, hogy közben az erdélyi típusú behódolás tervével követe már a Portán volt. Az egész szituáció egy disszimulációs alaphelyzetre épült, melyet kisebb színlelések színesítettek a megbeszélés során. Miután nem értek el eredményt a tavasz folyamán, a nádor magától értetődő természetességgel dezavualta küldötteit. Mindenekelőtt Vitnyédyt, de Zrínyit és Iványi Feketét is. A nekik adott általános meghatalmazás fedezéke mögött kitaróan elhatárolódott a Párizsból elutasított *Proiectum*tól. Márpedig teljesen nyilvánvaló Grémonville április 23-ai, fentebb tárgyalt jelentéséből, hogy a *Proiectum* szövegét nem ott helyben, Bécsben írták a küldöttek, és kizárt, hogy Stubnyáról elindulva útközben vetették volna papírra. Wesselényi hasonló rutinnal tagadta továbbá, hogy a *Proiectum*ra adott válasz eljutott volna hozzá. Tulajdonképpen ügyesen használta ki, hogy mindvégig küldöttek útján és nem személyesen érintkezett a francia diplomáciával. Kizárólag az aktuális, személyes részvételével zajló megbeszélésen elhangzottakat tekintette tárgyalási alapnak. A jelek szerint évtizedes náadorsága alatt Bécsben kellően kiismerte magát az udvari tárgyalások világában.¹⁰⁶

Az egy másik kérdés, hogy a Mazarin-féle diplomáciai iskolában nevelkedett, velencei szolgálatban pallérozódott Grémonville mesteri tárgyalófélnak bizonyult. Az alapvető disszimulációs helyzetet ugyan még nem láthatta át, és az sem biztos, hogy ama aggálya valós alapokon nyugodott, miszerint a nádor a pénzt megkapva és bizonyítékul használva I. Lipóhoz fordult volna. Mindenesetre árulkodó, hogy egy ilyen „praktikát” képes feltételezni Wesselényiről, akinek alakja így még élesebben elválik a naiv kalandor Zrínyi Péterétől, illetve a leginkább hiúságból – valamint származása és talán szellemi fölénye okán – becsvágyó Nádasdyétól. Ugyanis mint tudjuk, ők valóban feltártak különféle részleteket a szervezkedés(ek)ből az udvar előtt, Zrínyi is, Nádasdy is 1669-ben,¹⁰⁷ de ezt nem azért tették, hogy *inganno politicót* (szabad fordításban: politikai rászedést/átverést) játsszanak a francia külpolitikával, mint ahogy azt Grémonville feltételezte hasonló összefüggésben a nádorról.

Wesselényi persze követett el hibát is a tárgyalás során. A francia követ XIV. Lajoshoz írt levelük megfogalmaztatásakor ugyan közvetetten, ám írásban

¹⁰⁶ Ennek további, meggyőző bizonyítéka, hogy míg 1664. december végén a nádor Bécsset, hogy a protestánsoknak teendő engedményekkel lecsendesíti a vaskvári békével szemben elégedetlenkedőket, 1665. elején maga tiltakozott a pozsonyi káptalan előtt a béke ellenében. Vö. *Óváry Lipót*: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai III. Bp. 1901. 237. (n. 1347).

¹⁰⁷ Nádasdy részlegesen 1667-ben és 1668-ban is. Vö. *Jankovics J.*: A „Murányi Vénus” i. m. 405–406.; *Pauler Gy.*: Wesselényi Ferenc nádor i. m. I. 177–178., 256–261., 280–291.

ismertette be vele, hogy a *Proiectum* pontjai „a magyarok által a legkeresztényibb királynak minap átküldött javaslatok” voltak.¹⁰⁸ Ennél is komolyabb hibát vétett megjegyzésével, hogy a magyarok bármikor képesek 20 ezer lovassal a franciák segítségére sietni. Erre hivatkozva Grémonville tudniillik ugyanúgy kezelte a szituációt, mint áprilisban. Vagyis bármilyen eshetőséget optimalizált a francia külpolitika számára, anélkül, hogy Párizsból bármilyen lépést tennének. 1666. áprilisi meglátása szerint azért nem kellett megmozdulniuk, mert ha a magyarok bármit tesznek az ő közreműködésük nélkül, az csak jó Franciaországnak és egy fillérbe sem fog kerülni. Sőt, még békeszegésnek sem számít, ha pedig nem történik semmi, akkor sem éri kár a francia érdekeket – fejtegette akkoriban. Most pedig a nádor kijelentése alapján azzal számolt, hogy szükség esetén bármikor számíthatnak a magyar diverzióra az Ausztriai-ház hátában, bármilyen előzetes befektetés, kötelezettségvállalás nélkül.

A Konstantinápolyba már ezt megelőzően titkos követet küldő nádor axiomatikus tévedése az a folyamatosan meglévő naiv feltételezés volt, miszerint a francia külpolitika érdemi szempontja lehet az, hogy megakadályozza egy keresztény ország török szövetségét. Ez a XIV. Lajoshoz írt levélben azonban egy nagyon figyelemreméltó, gyakorlatiasabb érveléssel egészült ki: szükség esetén a magyarok segítségére sem számíthat a francia korona. A növekvő és pár hónap múlva az úgynevezett devolúciós háborúba (1667–1669) torkolló francia–spanyol Habsburg feszültség ismeretében ennek a kijelentésnek volt is némi súlya. A franciák ugyanis ekkor nem lehettek teljesen biztosak abban, hogy I. Lipót – aki a vasvári békét éppen hadereje Nyugaton történő szabad felhasználása érdekében kötötte meg és vállalta fel a magyarokkal ennek érdekében a legsúlyosabb konfliktust nem fog azonnal családja spanyol ágának segítségére sietni. A németalföldi spanyol pozíciók megmentésével, sőt megerősítésével a bécsi udvarnak kedvező és főleg a Birodalom közvéleménye előtt legális alkalma teremthető volna a Rajna-menti francia befolyásnövekedés megállítására, és a Birodalom nyugati része felett a Rajnai Szövetség 1658. évi megalakulásával látványosan megingott befolyásának visszaszerzésére. Ha a magyar rendi vezetés részéről reálpolitikáról nem beszélhetünk is, ami kétségkívül erős túlzás lenne, az eddigi képnél mindenképpen egy több összetevőjében realiztikusabb politika bontakozik ki előttünk – miként a fejezet bevezetőjében szűkebb aspektusban már boncolgattuk.¹⁰⁹

¹⁰⁸ „Ad nuperas per Hungaros Regi Christianissimo transmissas propositiones benignum suae Maiestatis responsum intelleximus” – kezdődik Wesselényi és Zrínyi 1666. december 16-ai levele.

¹⁰⁹ A nemzetközi helyzet változásaira lásd az összeesküvés történetének alapirodalmát: 1. jegyz. Ehhez egy jó, perspektivikus áttekintés: *Jeroen Duindam*: Vienna and Versailles: The Courts of Europe's Dynastic Rivals (1550–1780). Cambridge 2003. különösen: 232. skk.; Magyar nyelven újabban, a

Az 1664–1666/1667 közötti rendi külpolitika mérlege

Az 1664–1666/1667 fordulója között folytatott realisztikus rendi politika lényege, hogy a vasvári békekötés módja és tartalma miatt sokkolt rendi vezetők a Lippay primás által megfogalmazott alapelv mentén, miszerint a békekötés célja a bécsi udvar részéről az volt, hogy tovább engedve a törököket az ország belsejébe sakkban tartsák a magyarokat, és szabad kezet kapjanak a franciák ellen, teljesen logikusan cselekedtek, amikor az udvar politikájával szemben épp e tényezőkkel: a törökökkel és a franciákkal kívántak eredményt elérni.¹¹⁰ Tisztánlátásukat azonban egyfelől az abszolutizmus – felfogásuk szerint – abszurd jogsértése által okozott lépéskényszer, másfelől pedig a 1664-ben megtapasztalt nemzetközi törökellenes összefogás eufóriája elhomályosította. Utóbbiról egyszerűen nem ismerték fel, hogy az adott európai hatalmi konstellációban csupán egyszeri, kivételes alkalom volt. Nekünk már könnyű, mi már tudjuk, hogy megismétlődésére valóban volt esély, erre azonban még mintegy két évtizedet kellett várni.¹¹¹

A „tízketes” szintézisben írja Benczédi László a következőket: „a magyar politikai vezető réteg két megoldás között választhatott. Vagy számításba veszi, hogy a pillanatnyi helyzet nem kedvez az önálló cselekvésnek, s a várakozás álláspontjára helyezkedik, avagy a változott körülmények között is fenntartja aktivitását, de ebben az esetben merőben új utakra, a Habsburg-hatalommal való mégoly ellentmondásos együttműködése felmondásra, a tőle való elszakadás törvényen kívüli pályájára kényszerül.”¹¹² Véleményem szerint a kivárás 1664–1666/1667-ben nem volt valós alternatíva, míg ezt követően csak ennek volt realitása. Ráadásul legális szervezkedési lehetőségek is kínálkoztak. Kezdetben például az, hogy Lipót környezetében szabjanak új irányt politikájának, később pedig egy legális trónüresedés eshetősége.¹¹³ E meglátásaink leginkább R. Várkonyi Ágnes tézismondataihoz kapcsolódnak, adatolják, árnyalják: „A rosszul megkötött béke következményei között a magyar politikai elit az új helyzethez alkalmazott taktikákkal [...] próbálta megőrizni létét, identitását, otthonát [...]” és eközben „a döntéshozók köréből kiszorító, a birodalmi nagyhatalmi abszolutizmust a politika, a

francia külpolitika kondícióinak, célkitűzéseinek világos összefoglalásával lásd *Tóth F.*: Zrínyi és a franciák i. m. 289–298., különösen: 290–292.

¹¹⁰ *Tusor P.*: Lippay György esztergomi érsek és a „Wesselényi-összeesküvés” i. m.

¹¹¹ A Szent Ligára és a felszabadító háborúkra újabban, további irodalommal: *Peter Rauscher*: Defence and Expansion. Emperor Leopold I, Pope Innocent XI and Financing the Wars against the Ottoman Empire in the late 17th Century, Innocenzo XI Odescalchi. Papa, politico, committente. A cura di Richard Bösel et al. (I Libri di Viella 182.) Roma 2014. 167–184.

¹¹² *Benczédi L.*: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom i. m. 1160.

¹¹³ Vö. *Tusor P.*: A primás, a bán és a bécsi udvar i. m. 245.; *Üő.*: Szelephény György és a rendi szervezkedés i. m.

diplomácia, a gazdaság, a propaganda korabeli hatékony eszközeivel kiépíteni szándékozó csoportjával került szembe. Végül vereséget szenvedett”.¹¹⁴

A vereséghez hozzájáruló további (a jelek szerint fel nem ismert) probléma volt, hogy a magyar rendi vezetők nem látták át: államuk és erőforrásaik, az ezekből mozgósítható haderő a 17. század elején még számottevőnek mondható, a korszakban azonban már igen szerénynek tekinthető az abszolutizálódó hatalmak haderejének mennyiségi és minőségi mutatói mellett, ahogy azt a Thököly-kori kuruc küzdelmek hadtörténete is bizonyítja.¹¹⁵ Bocskai István (1604–1606), Bethlen Gábor (1613–1629), I. Rákóczi György (1630–1648) időszakához képest Erdély mozgásterének beszűkülését az 1660-as évekre az okokkal együtt a modern kutatás sokkal pontosabban látja, mint azt a kortársak felismerhették volna. Tudniillik, hogy Erdélyben az 1650-es évek végétől II. Rákóczi György (1648–1660) politikája következtében erősödő török függés és a portai adóterhek növekedése gátolta I. Apafi Mihály fejedelmet (1661–1690) egy önállóbb és aktívabb királyságbeli politika vitelében. Bethlennek, I. Rákóczi Györgynek más mozgástere volt, és a rendi mozgalmaknak így akkoriban más politikai súlya is.¹¹⁶ Ugyanakkor a rendek gyengülésének mértéke valójában nem volt olyan mérvű, mint amilyenek a rebellió 1670. évi gyors felszámolása mutatta, illetve ennek nyomán Bécsben azt látni szerették volna. A rendi alkotmányt 1681-ben vissza kellett állítani, mivel az abszolutista berendezkedés bázis és apparátus nélkül működésképtelenné bizonyult. A II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát 1711-ben lezáró szatmári békét 1670-ben elképzelhetetlen feltételekkel sikerült megkötni magyar részről.¹¹⁷

Visszatérve az 1660-as évekhez. A vasvári békét követő időszakban a hadászati hiányosságokat, a kedvezőtlen geopolitikai trendeket diplomáciai téren sem sikerült ellensúlyozni. Hiába látjuk most már közelről Wesselényi tárgyalási technikáit – melyek tökéletesen beleillenek a barokk kori diplomácia eszköztárába – és a relatíve realisztikus célkitűzéseket. A nádor az 1666. december 16-ai tárgyaláson – ismerjük be – végső soron alulmaradt Grémonville-lel szemben. Hasztalan fogalmazta bele a Zrínyivel Párizsba küldött levelükbe, hogy ha nem kapnak azonnali segílyt, a magyar rendek a későbbiekben szükség esetén sem fognak XIV. Lajos segítségére sietni a Habsburgok ellen. Magatartásából, szóbeli kommunikációjából a követ és általa a francia külpolitika ezzel homlokegyenest

¹¹⁴ A teljes idézet: *R. Várkonyi Á.*: A Wesselényi-szervezkedés i. m. 458–459.

¹¹⁵ *Nagy László*: Thököly hadserege. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Szerk. Benczédi László. Bp. 1983. 41–50. A felszabadító háborúk és a Rákóczi-szabadságharc hadtörténetének gazdag irodalmát felesleges is idézni.

¹¹⁶ *Vö. Trócsányi Zolt*: Erdély és a Thököly-felkelés. In: *A Thököly-felkelés és kora* i. m. 151–152.

¹¹⁷ További irodalommal: *Pálffy Géza*: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle* 57. (2015) 51–65., 59–60.

ellenkező következtésre jutott. Így ettől a pillanattól kezdve egészen a vezérlő fejedelem grosbois-i száműzetéséig princípiumként kezelte a magyarok mindenkori felhasználhatóságát az aktuális francia érdekek számára. A reálpolitikai körülmények, a geostratégiai determinációk ezúttal is erősebbnek bizonyultak a magyar politikai elit törekvéseinél.

Összegzés, kitekintés

Az 1664–1666/1667 közötti időszak rendi politikájára irányuló vizsgálataink és a levont közvetkeztetések meghatározóan egykorú diplomáciai forrásokra épültek. Kiindulópontunk a vatikáni levéltárban feltárt, 1665. november Spinola-jelentés volt. A dokumentum teljesen új megvilágításba helyezte Szelepchény kancellár és az egyházi rend szerepét, illetve a szervezkedés előtörténetét az esetleges legális trónüresedés (a már ekkor az osztrák Habsburgok kihalásával számoló átmeneti tervezetések) szempontjának, illetve a pápai protektorátus elképzelésének beemelésével. Minderről külön tanulmány készült, kiegészítve a Szelepchény-összeesküvés bukása után a kancellár működésének értékelésével.¹¹⁸ A nunciusi szöveg megértéséhez és értelmezéséhez kezdtük el vizsgálni Giulio Spinola bécsi apostoli nuncius követtársa, Jacques Bretel de Grémonville lovag *dépêche*-it és azok iratmellékleteit. A Párizsba küldött követjelentések alapján közvetlen közelből szemlélhettük, ami Lippay prímás Vasvár utáni francia orientációjáról megismerhető volt, ugyancsak egy másik tanulmányban.¹¹⁹

Jelen tanulmány keretében arra a megállapításra jutottunk, hogy az 1664 őszétől kibontakozó rendi szervezkedés történetét a pozitivista tudományosság (Pauler Gyula, 1876) több esetben hibás kronológiával, téves koordinátákkal rekonstruálta. A diplomáciai tárgyalások színleléseit, illetve a tanúvallomások ön- és múltmentő kijelentéseit sokszor kellő kritika nélkül, történeti tényként értelmezte. A tanúvallomások az esetek többségében nem közölnek pontos dátumokat. Megállapításuk, pontosításuk a francia diplomáciai iratokból sem történt meg 1876-ban, mivel a monografikus feldolgozás alapjául csupán Hajnik Imre töredékes, esetenként erősen hiányos másolatai, kivonatai szolgáltak. Az eredetileg jogász Pauler 35 évesen megjelent művének köszönhetően lett az MTA rendes tagja, voltaképpen tehát fiatalkori alkotásról van szó.

Baltazár Bogisich 1888-ban a pozitivista kor kritériumainak megfelelően publikálta a Párizsi Külügyi Levéltárból a vonatkozó francia diplomáciai dokumentumokat. Ezek a dokumentumok Franjo Racki 1873-as okmánytárával szemben nem

¹¹⁸ *Tüsov P.*: Szelepchény György és a rendi szervezkedés i. m.

¹¹⁹ *Uő.*: Lippay György esztergomi érsek és a „Wesselényi-összeesküvés” i. m.

épültek be a magyar tudományos diskurzusba. 1890-es recenziójában Pauler elmulasztotta módszeresen szembevetni a kiadott Grémonville-jelentéseket saját feldolgozása állításaival. E feladatot később sem végezte el senki. Sem az új monográfus Benczédi László, sem pedig a francia forrásokot eredetiben tanulmányozó Jean Bérenger. Benczédi leginkább azért, mert kutatásaiban előre, az abszolutizmus bevezetésnek problémái felé tekintett. Bérengernek pedig, aki helyes, de csupán vázlatos és ekképpen erősen hiányos periodizációt adott, egyszerűen nem volt feladata a Pauler-féle magyar alpnarratíva korrekciója. Mely narratíva kritikátlanul végig-hömpölygött a magyar történetíráson.¹²⁰ Az egyedüli kivétel Acsády Ignác, akinek hitélet viszont felekezeti/ideológiai elfogultsága jelentősen tompítja.¹²¹

Írásunk fókuszában a Spinola-jelentés állításaival több ponton egyező dokumentum, a *Proiectum ad ponenda Tractatus puncta inter regem Galliae et Ungaros* címet viselő, 15 pontból álló tervezet genezisének kutatása állt. A vizsgálat eredményeként sikerült megfelelően azonosítani a szervezkedés e kulcsdokumentumát. A historiográfiában az 1665. júniusi Vitnyédy-féle tervezettel hol összetévesztett és 1666. június végére datált (Pauler), hol annak tartalmával és keletkezésével kontaminált (Benczédi), hol pedig teljesen mellőzött (Bérenger) szöveg¹²² valójában az 1666. április eleji stubnyai gyűlés tervezete. Napra pontosan 1666. április 16-án Bécsben került átadásra Wesselényi Ferenc nevében Grémonville francia követnek, Iványi Fekete László nádori meghatalmazott, Zrínyi Péter horvát bán és Vitnyédy István által. A forrás azonosítását megnehezítette, hogy átadásakor a küldöttek megtagadták aláírását. Sikertelensége okán utólag Wesselényi is igyekezett elhatárolódni a tervezettől, ez köszön vissza több későbbi tanúvallomásban is a bukást követő kihallgatások során. A nádor 1666. december 16-ai bécsi tárgyalásán eredménytelenül próbálta Vitnyédyt, majd a többi küldöttet is dezavualni. A tervezetet történetileg leghatározottabban „stubnyai program” vagy „Wesselényi-féle *Proiectum*” néven nevezhetjük.¹²³

¹²⁰ Például *Szekfű Gy.*: A XVII. század i. m. 169–178.

¹²¹ Acsády elbeszélése szemlátomást Bogisich forráskiadványa mentén halad. Vö. Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711). In: Magyarország története VII. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1898. 3. kötet 2. fejezet (<https://bit.ly/38XmhZ2>, letöltés 2021. márc. 10.). Zrínyi-monográfiájához Széchy Károly is alaposan forgatta a forráskiadványt, sőt Klaniczay Tibor is használta szövegét, de mivel leginkább csak 1664-re koncentráltak, nem figyeltek fel az okmánytár adatai és Pauler narratívájának számos antagonizmusára. Vö. *Klaniczay T.*: Zrínyi i. m. 786–804., különösen: 788.

¹²² A Vitnyédy-féle tervezettel és a *Propositionessel* ellentétben ennek nem készült, pontosabban nem maradt fenn egykorú francia fordítása, utaltunk már rá. Vö. 6., 40. és 41. jegyz.

¹²³ Itt jegyezzük meg, hogy az *Ungarische Aktem* lajstromozó Fazekas István, 1995 és 2014 között bécsi magyar levéltári delegátus a forráskontextus alapján, tehát nem befolyásolva a szakirodalom vargabetűitől, a bécsi példánynak a következő, kifejező leírást adta a jegyzékben: „Magyar urak és francia király közötti egyezség tervezete.” Mint ahogy tényleg az is. A cím utólagos kiegészítése az *inter regem Galliae et Ungaros* szavakkal (vö. 7. jegyz.) nem más, mint az irat jellegének pontos meghatározása.

A történeti megismerés során a *Proiectum* azonosítása közben a korábbiaknál pontosabb kronológiai keresztmetszetben haladva az eddigi vizsgálatoknál közelebb jutottunk a korabeli közös gondolkodáshoz, melyet különféle tervek és dilemmák, reális és kevésbé reális előfeltevések és következtetések, valós, illetve valótlan meglátások, sikeres és kevésbé sikeres tárgyalási technikák jellemeztek a magyar rendek részéről. A *Proiectum ad ponenda Tractatus puncta inter regem Galliae et Ungaros* genezise és utóélete vizsgálatának, a közvetett 1666. áprilisi, illetve a közvetlen 1666. decemberi Wesselényi–Grémonville tárgyalások rekonstruálásának köszönhetően a történetírásban megjelenőnél professzionálisabb és realiztikusabb kép bontakozik előttünk az 1664–1666/1667 között folytatott magyar rendi külpolitika elképzeléseiről és lépéseiről. Ennek oka, hogy míg a korábbi kutatás jórészt a szubjektív és manipulatív tanúvallomásokra épített, jelen munka alapjául a francia, részben pedig a pápai diplomácia jelentéseinek szövegkritikai vizsgálata szolgált. Meglátásunk szerint Wesselényi e tanulmányban megjelenő (kül)politikai színlelései a kora újkori magyar politikai kultúra különleges fejezetét képezik.¹²⁴

Az 1666 végéig, 1667 elejéig, Wesselényi haláláig folytatott rendi politikáról kialakított kép e mostani kutatásnak köszönhetően a korábbinál valósabb alapokon nyugszik. Azt mutatja, hogy ezen kezdeti időszakban a kutatás által eddig vélelmezettnél, illetve az 1667 ősztől 1670 nyaráig megfigyelhetőnél sokkal „felelősebb és professzionálisabb” politikai gondolkodásról és szélesebb körű összefogásról beszélhetünk. Ehhez hozzá kell még vennünk korábbi vizsgálatainkból az egyházi rend 1666 végére, I. Lipót esküvőjének időszakára, illetve 1667 tavaszára (Szelepchény helytartói kinevezése), de legeslegkésőbb 1667 októberére (a nyitrai vár és püspökség átadása Kollonichnak) vélelmezhető visszakozását.¹²⁵ A névadó nádor halála és a katolikus hierarchia kiválása az eddig ábrázoltnál sokkal élesebb cezúrát von a szervezkedés két szakasza közé, és előtérbe állítja a második periódus mindinkább kalandos, átgondolatlan jellegét. Nézzük akár az 1667. novemberi tárgyalásokat Grémonville-lel,¹²⁶ akár az 1668-as felkelés tervét vagy magát az 1670 tavaszi/nyári eseményeket. E

¹²⁴ A színlelésre a korabeli magyar „világban” széles látókörrrel: Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp. 2010. A korszakra különösen: R. Várkonyi Ágnes: Princeps [ex] leone et vulpe. Szimuláció, etika és törvényesség 1660–1711. In: Színlelés és rejtőzködés i. m. 247–286. Az 1660-as évekre: 272–279. A 17. század politizálási modelljeinek áttekintése a nemzetközi irodalomban: Rosario Villari: Elogio della dissimulazione. La lotta politica nel Seicento. Roma (Laterza) 1987. Megjegyzendő, hogy a kor ismerte a „tisztas színlelés” (*dissimulatio honesta*) fogalmát. Uő: Breve riflessione sulla Dissimulazione onesta di Torquato Accetto. Les Dossiers du Groupe de Recherches Interdisciplinaires sur l’Histoire du Littéraire, 2009. 2. sz. (<https://bit.ly/38RWG3N>, letöltés 2021. aug. 14.).

¹²⁵ Vö. Tusor P.: Szelepchény György és a rendi szervezkedés i. m.

¹²⁶ Tusor P.: „Propositiones Christianissimi regis” i. m.

fejlemények a még ténylegesen rendelkezésre álló potenciáljánál jobban meggyengítették a magyar nemességet.¹²⁷

Az 1670-ig tartó szervezkedés első szakaszát a történetírás „nádori szakasznak” hívja, mely az előzményeket is beleszámítva 1664 őszétől 1667 márciusáig, Wesselényi Ferenc haláláig tart. Kutatásaink azt mutatják, hogy a periodizáció alapvetően helyes. Sokkal kifejezőbb ugyanakkor „össz nemzeti” szakasznak nevezni, rendi és nem 19. századi, romantikus jelentésmezőben értelmezve a fogalmat. A szakaszváltásnak a még relatíve realisztikus politikát követő nádor halála csupán egyik komponense. Legalább ennyire fontos a Szelephény által vezetett egyházi rend kihátrálása a szervezkedésből, meghatározóan reálpolitikai és nem felekezeti erővonalak mentén. Az 1665 őszeről adatolható „rendi ökumené” epizodikus előjátéka a „konfesszionális rendiség” azon átalakulásának „alkotmányos rendiségé”, amely a 18. század első harmadának végére körvonalazódott.¹²⁸

A Habsburgok osztrák ága kihalásának 1665-ös, Giulio Spinola nuncius tudósításában fennmaradt, másik tanulmányunkban tárgyalt latolgatása¹²⁹ az 1723-as *Pragmatica Sanctio* és az osztrák örökösödési háború (1740–1748) problémakörét előlegezi meg. Ami azt mutatja, hogy nem elégséges az 1664-es vasvári békével (sőt részben már Érsekújvár 1663. évi elvesztésével) kezdődő rendi mozgalmak periodizációját az 1670–1678-as bujdosó-, majd az 1678–1685-ös Thököly-korszakkal folytatni, illetve az 1703–1711-es Rákóczi-szabadságharcra lezárni. Az 1711. évi szatmári békekötés nyomán az 1667–1670 között megingott ítélőképességét és erejét visszanyert magyar rendiség az 1720-as évekre ugyanazzal a kérdéssel, az osztrák örökösödés kérdésével volt kénytelen szembenézni, mint 1665-ben. A trónutódlást illetően a Habsburgok, pontosabban a dinasztia köré csoportosuló erőközpontok mellőzésével megvalósuló rendezés irreálisával az egyházi rend már az 1660-as évek második felének útkeresései nyomán tisztában volt. A katolikus klérus udvarhűsége nem feltétlenül konfesszionális, illetve „nemzetietlen”, hanem reálpolitikai alapokon nyugodott.¹³⁰ A végül 1918-ig a magyar trónon maradt dinasztia leválthatatlanságát Szelephény primással ellentétben Wesselényi nádor nem ismerte fel. Az e tanulmányban elemzett francia szövetségkötési tárgyalásai – mely szövetség számos jellemzője köszön majd vissza a Thököly- és Rákóczi-szabadságharc folyamán – ezt bizonyítják.

¹²⁷ A legjobb, eredeti kutatáson alapuló modern alapkutatás minderre itt is: *Benczédi L.: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása* i. m. 617.; *Uő: Rendiség, abszolutizmus* i. m. 24–40.

¹²⁸ Vö. *Benczédi László: A rendi anarchia és a rendi központosítás tendenciái a 17. század végi Habsburg-ellenes küzdelmeinkben. Századok* 113. (1979) 1038–1051., 1039–1042.; *Szijártó M. István: A „konfesszionális rendiségtől” az „alkotmányos rendiségig”.* *Lehetőségek és feladatok a 18. századi magyar rendiség kutatásában. Történelmi Szemle* 54. (2012) 37–62., különösen: 38–39.

¹²⁹ *Tusor P.: Szelephény György és a rendi szervezkedés* i. m.

¹³⁰ Részletesebben kifejtve uo.

1671 óta annyi idő telt el, mint amennyi a megelőző oldalakon életre kelő szereplőket I. Károly uralmának megszilárdulásától, illetve két évtized híján az Árpád-ház kihalásától elválasztotta. És ha mi mégis talán közelebb érezzük ezt a korszakot magunkhoz, mint hőseink érezhették az Árpád- és Anjou-korszak fordulóját, az leginkább azért van, mert ezek az események már valóban a modern, felekezetterfeletti magyar nemzeti önkép és öntudat formálódásának a jelennel bizonyos kontinuumot alkotó gyökereit jelentik.

FÜGGELÉK

1. számú dokumentum

1665. június¹³¹

Vitnyédy úr által javasolt szerződés tervezete¹³²

Előre bocsátva az előre bocsátandókat.¹³³ A legkeresztényebb király az összes magyart, kezdetben pedig kiváltképpen azokat, akik az alább következő szerződéssel és pontjaival egyetértenek, örökös oltalmába fogadja. És velük örök szövetséget tart fenn és tart meg bármely ellenségeikkel szemben, akár védelmi, akár támadó jellegűt. Maguk a magyarok is a legkeresztényebb királlyal és utódaival viszontképpen és kölcsönösen szövetséget tartanak fenn és tartanak meg.

1. A legkeresztényebb király a szövetséges választófejedelmeknél és birodalmi hercegeknél eléri, hogy a Magyar Királyság a magyarokkal együtt szövetségesük legyen, hogy örök barátságot és őszinteséget tanúsítsanak és tartsanak egymás iránt.

2. A legkeresztényebb király gondoskodni fog arról, hogy a Magyar Királyságtól akár a törökök, akár bárki más által és végsősoron bármiféle ürügy színe alatt elszakított országok és tartományok visszakerüljenek és ismét az ország részei legyenek. És ide tartoznak a következők: a törökök által megszállt tartományok, a Cseh Királyság, a Sziléziai Hercegség és a Morva Örgrófság, Lusácia¹³⁴ hét városa, melyek egykoron a magyar származású királyoknak engedelmességek,

¹³¹ Datálására, Párizsba küldésére és Grémonville kapcsolódó jelentésére, illetve kiadására lásd 9. és 11. jegyz. A párizsi lelőhely pontos jelzetét lásd 34. jegyz., illetve az 1241. oldalon.

¹³² A párizsi *decifratum* címirata, mely Bogisich közléséből hiányzik, szintén titkosírásból feloldva: *Copie d'un proiet de traite propose par le S.r Visniedi* (fol. 96r). A kéziratban gyakorlatilag nincs központozás, miként az a rejtjeles szövegek megfejtésénél általában szokásos a korszakban, hanem csupán bekezdésekre tagolják a szöveget. Bogisich közreadásának központozásával a fordítás során nem mindig értettem egyet, és a forrás kézírata alapján a magyar változatban helyenként javítottam a mondatok, szintagmák tagolását.

¹³³ Az előírásos nyitóformulák e korban szokásos helyettesítése (*praemissis praemittendis*).

¹³⁴ A Csehország, Szászország, Brandenburg, Lengyelország és Szilézia által körülzárt Alsó- és Felső-Lausitz (régii magyar nevén Luzsica). Jelentősebb városai: *Lusatia Superior* központja, a cseh határi közeli

és amit mind az évkönyvek, mind pedig a megállapodások és tárgyalási szerződések iratai tanúsítanak.

3. A legkeresztényebb király e törekvés megvalósítása érdekében a kétségtelen visszafizetés kilátásával készpénzt fog adni a németek által kifosztott magyaroknak. Ugyanígy tizenötezer lovas és tízezer gyalogos katonát. Továbbá ötven hadmérnököt, valamint főtiszteket,¹³⁵ illetve jó tüzéreket, kétszázat, akiknek közreműködésével a törökök által megszállt erősségek, valamint a mások által elidegenített országok és tartományok visszaszerezhetők és az ország számára helyreállíthatók lennének.

4. A legkeresztényebb király oda irányítja minden ténykedését, hogy amennyire csak lehetséges, ne az anguieni, vagyis a leendő Conde herceg, hanem az orleans-i herceg, vagyis őfelsége fivére választassék Lengyelország királyává.¹³⁶ Az ő révén, amennyivel közelebbi vérrokon, annál könnyebben megvalósíthatók lennének a következő pontok.

5. A magyarok is örök időkre, miként fentebb szerepel, a legkeresztényebb királlyal [tartanak] annak bármely ellenségével szemben, kivéve azokat, akikkel a királyi felség előzetes tudtával támadó vagy védelmi szövetséget létesítenek vagy létesítettek.

6. A magyarok kötelesek lesznek, ha a szükség úgy hozza, hatezer lovast és ugyanannyi gyalogost adni a legkeresztényebb királynak, akik addig harcolnak a királyi felség számára, ameddig szükséges. Ha pedig a gyalogság kevésbé lenne szükséges őfelsége számára, helyettük kétezer lovas útnak indítására kerül majd sor. Mivelhogy a legkeresztényebb király a segítsége fejében küldendő katonákat, mérnököket és tüzéreket saját költségén fogja tartani Magyarországon, a magyarok is ugyanezt lesznek kötelesek teljesíteni segélycsapataikkal. Amikor pedig úgy az ellenségei, mint a szövetségesei¹³⁷ teljesen kifosztanak az országot, hogy lehetetlen lenne, miszerint e segélycsapatok a magyarok költségén harcoljanak, a király szerény zsoldban részesíti majd őket.

7. Hogy a lengyel király, *respublica* és nép a magyarokkal örök barátságot ápoljon és mindkét részről tartózkodjanak az erőszakos cselekedetektől és egymásnak segítséget nyújtsanak, ennek érdekében Lubló várát a Lengyelországnak elzálogosított tizenhárom várossal ingyen, vagy ha másként nem lehetséges, a

Bautzen (városkapuján Mátyás király domborművével), Görlitz, Kamenz, Lauban, Löbau, Luckau, Zittau. Ma a terület egy része Lengyelországhoz tartozik.

¹³⁵ A latinban *constablios* szerepel, a jelek szerint Vitnyédy nem csapattisztekre, hanem önálló sereg vezetésére alkalmas katonai vezetőkre gondolt.

¹³⁶ Vö. 13. jegyz.

¹³⁷ A kiadásbeli *Verum cum per inimicos quam auxiliares* helyett a kéziratban jól olvashatóan a nyelvtileg helyesebb *Verum tum per inimicos quam auxiliares* áll (fol. 97rv).

zálogösszeg fejében, mely nem haladja meg a százezer német forintot, szolgáltatassák vissza a magyarok szabad rendelkezésére, a különféle határokat és a lengyelek által erőszakkal megszállt területeket barátilag adják vissza. Ezenfelül a keresztények közkereskedelme a két említett ország között legyen szabad.

8. Ha a magyarok közül bárkinek a javai a lengyel király vagy respublica által a korábbi évek során bármilyen jogcímen lefoglalásra vagy konfiskálásra kerültek, azokat vagy a maguk, vagy más, egyező értékű javak alakjában adják meg nekik, hogy a károsultak vagyonuk helyreállítása nyomán minél gyorsabban és lelkesebben vallják magukat elkötelezettnek a legkeresztényebb király felé.

9. A magyarok minden eszközzel azon fognak dolgozni és fáradozni, hogy Lubomirski, Lengyelország marsallja fiával együtt, mint minden rossz feje és gyutacs Lengyelországban, s akadály a dicsőséges francia királyi vérből származó király megválasztásának, élve hatalmukba kerüljön. Azt, hogy mi legyen a sorsa, legkeresztényebb király határozná meg. Ám mégis azzal a törvényes feltétellel, hogy ne haljon erőszakos halált,¹³⁸ hanem ha úgy tetszene, fogságban tartván haljon meg fiával (amennyiben nem tér észhez), ha fiával együtt egyáltalán nem maradhat életben.

10. Ha még bármi kívántatna mindkét részről, legyen szabad a fentiekhez hozzátenni, vagy azokból elvenni.

2. számú dokumentum

[Stubnya], 1666. április 5. körül¹³⁹

Tervezet [„*Proiectum*”] a tárgyalási szerződés pontjaira Franciaország királya és a magyarok között¹⁴⁰

A legkeresztényebb király az excellenciás úr, Guitri márki¹⁴¹ révén a néhai Zrínyi Miklós gróf úrnak és az ő révén ajánlotta a magyar nemzetnek legkegyelmesebben teljeskörű oltalmát. Jóllehet a balsors őt elragadta, mégsem véli úgy a magyar nemzet, hogy eme feléje irányuló jóságosság és az oltalomra való legkegyelmesebb hajlandóság a legkeresztényebb királyban kihalt és eltemetődött volna. Amint Isten után a legkeresztényebb király győztes fegyvereinek tulajdoníthatjuk

¹³⁸ A nyomtatásban megjelent (*ne violenta* az egyetlen (párizsi) kéziratban zárójel nélkül. Úgy tűnik, hogy szövegközlői interpretációjába Bogisich épp ellenkező jelentést kíván adni a mondatnak.

¹³⁹ Az irat keletkezésére, illetve interpretációjára lásd a teljes A „*Proiectum*” keletkezésének kontextusa és A „Wesselényi-féle *Proiectum*” (1666. áprilisi stubnyai program) című fejezetet. Az április 5. körüli datálás a többi stubnyai irat (vö. a főszövegben a 32. jegyz. után) keletzése nyomán.

¹⁴⁰ A kiadás, illetve a bécsi és párizsi lelőhely adatai: 6., 7. jegyz., valamint a főszövegben az 1241. oldal, illetve 34. jegyz.

¹⁴¹ Guy de Chaumont, marquis de Guitri (1641–1712).

szükségképpen, hogy nem veszünk el, hanem élünk, úgy fogja ezután megőrizni e népet, miként azelőtt megőrizte. Ha e meglévő maradékát a legkeresztényibb király nem [méltóztatik]¹⁴² oltalma alá fogadni és nem igyekszik a végső veszedelemtől megmenteni, vagy el kell pusztulnia,¹⁴³ vagy más, a keresztény világ számára kevésbé kedves eszközökhöz kényszerül majd folyamodni. Amiket azonban nem kíván követni, és nem gondolkodik azon sem, hogy felajánlásukat elfogadja, csak a keresztény világ és kiváltképpen a legkeresztényibb király el ne hagyja.¹⁴⁴ Mindezek felől a következő pontokat tárja elő:

1. Nagyon igaz az, hogy mindvégig attól az időtől kezdve, amikortól is a magyar nemzet elszenvedte az ausztriai kormányzatot, semmiféle szabadságaiban, privilégiumaiban és királyi diplomák feltételeiben nem lett megtartva. Erődítményei, várai, kastélyai, városai az országtól elszakításra kerültek, a királyság határai meggyengültek. Ennélfogva az ország régi törvényei szerint a hűtlensége bármiféle vétke nélkül szabad lehetősége és képessége nyílik az ellenállásra. Megvalósítására úgy a dalmátokat, horvátokat, szlávokat¹⁴⁵, erdélyieket, mint a havasalföldieket és moldvaiakat kész társaságába és szövetségébe fogadni, a törökök felől pedig éves adó fizetésével biztosítja magát, és minden lehetséges dolgot megkísérel, nehogy gyalázattal elessen s elveszen.

2. Saját biztonságára és szükségére kiváltképpen Felső-Magyarországon, úgymint a tizenhárom vármegyében található erődítmények és városok fognak szolgálni.

3. E szándéka megvalósítására a magyar nemzet a dalmátokkal, horvátokkal, szlávokkal, erdélyiekkel, havasalföldiekkel és moldvaiakkal együtt elegendőnek vélne tizenötezer lovast és ugyanennyi gyalogost a szükséges főtisztekkel együtt. A havi zsoldokat a legkeresztényibb király határozná meg és pénzekkel biztosítaná, s tapasztalt tiszteket, hadmérnököket és tüzéreket küldene, akiket saját költségén tartana. Az előkészületek megvalósításának költségeire pedig százezer tallért számoltatna le mihamarább Danzigon, Krakkón, vagy ha másként nem lehetséges, Bécsen keresztül.

¹⁴² Elliptikus szerkesztés, a vezérige *dignetur* hiányzik a latin szövegből.

¹⁴³ A kiadásban *pereundam*, a bécsi és a párizsi kéziratban egyaránt *pereundum*.

¹⁴⁴ Itt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a közlés Zrínyi Miklós titkos francia tárgyalásainak ugyan utólagos, de egyik legfontosabb adata. Vö. *Tóth F.: Zrínyi és a franciák* i. m. 296. Klaniczay Tibor következő sorai azonban nem igazolhatók a fentiek alapján. „Vitnyédy 1666-ban egy tervezetet adott át Grémonville-nek, amely szerinte azokat a szövetségi feltételeket tartalmazta, melyekben Zrínyi és Guित्रy márki, Coligny helyettese még 1664 nyarán, Bécsben megegyezett. Eszerint Lajos lenne a magyar király, akit Zrínyi mint kormányzó helyettesítene és francia sereggel felszabadítaná a török által megszállt területeket.” *Klaniczay T.: Zrínyi* i. m. 794.

¹⁴⁵ A latin szövegben *Slavi* szerepel. Benczédi „szlovénak” fordítja *Benczédi L.: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása* i. m. 598). A felsorolás földrajzi irányát tekintve talán inkább a szerbekről lehet szó, mintsem a birodalmi Krajna tartományban élő szlovénekről.

4. A legkeresztényibb király amennyiben gyorsan békét tud szegni és cselekedni, az bizony jól leszen; ha pedig nem, a magyar nemzet fog szövetségeseivel kezdetet tenni, s eközben a legkeresztényibb király pénzekkel támogatja majd, végül a békét megtörve és fegyverre kelve folytatja a háborút. Békét a magyar nemzet és társai tudta és akarata nélkül nem fog kötni, s ha békekötésre kényszerül, azt mindkét fél egyetértő akaratával fogja megtenni.

5. És hogy ez a legjobb módon valósuljon meg, a legkeresztényibb király a saját, továbbá népe és konföderátusai nevében a magyar nemzettel és társaival kössön minden ellenséggel szemben akár bizonyos, akár örök időre szóló, egyaránt támadó, illetve védelmi szövetséget.

6. A legkeresztényibb király gondoskodni fog róla, hogy a magyar nemzet társaival együtt a közeli Római Birodalommal szövetségbe kerüljön, birodalmi társtag legyen, a Birodalom gyűlésein követei révén szavazati joggal rendelkezék, s kölcsönös segítségnyújtással védelmezzék egymást, mivel ez a királysága az egész kereszténység védőbástyája, az ország szabadságai, privilégiumai és királyi diplomái legyenek szentek és sérthetetlenek.

7. A koronától elszakított országok és tartományok, hogy visszatérjenek és semmi szín alatt ne kerüljenek később elidegenítésre, a legkeresztényibb király elő fogja mozdítani.

8. Ha a törökök háborítása nélkül véghez vihető, a saját és a hollandok követi által a Magyar Királyság helyzetét az adózást illetően a legkeresztényibb király meg fogja könnyíteni.

9. Hogy a lengyel nemzet is lépjen be e szövetségbe, amennyiben lehetséges.

10. A vele kötendő kapitulációk pontjai szerint a magyar nemzet szövetségeseivel együtt azzal ajánlja magát a védnökség viszonzására, hogy vagy a legkeresztényibb király egyik fiát vagy egy királyi vérből származó herceget, akit javasolni fog, az ország ősi szabadságai szerint szabályosan, törvényesen és szabadon királyává szándékozik választani. E király a megválasztását követően a vele kötendő egyezség pontjaival összhangban, a koronázás előtt adandó különleges levélben biztosítja az összes rendet, hogy a magyar nemzetet és társait ugyanezen pontoknak megfelelően privilégiumaiban és mind újabb, mind régiebb szabadságaiban sértetlenül megőrzi.

11. Lengyelország marsallját, mint a legkeresztényibb király szándékai megvalósításának legfőbb akadályát, az élők közül kiiktatja.

12. A legkeresztényibb királyt azon óhaja kapcsán, hogy ő tudniillik a Birodalom legfőbb uralmára nem érdemtelenül törekszik, fegyvereivel és minden eszközeivel, melyekkel képes lesz, a magyar nemzet szövetségeseivel gondoskodóan támogatni fogja.

13. A legkeresztényibb királynak egy vagy két légiót fog adni katonaságából, úgy azonban, hogy viszonzásul ő saját katonáiból a magyar nemzet és szövetségesei hadserege számára ugyanannyit ad majd, akik a mi törvényeink szerint éljenek, miként a mieink is a legkeresztényibb király törvényei szerint fogják magukat viselni. Ha viszont a szükség úgy hozná, az egyik nép teljes hadsereggel áll majd a bajba jutott másik mellé és nyújt számára segítséget.

14. Jelen pontok biztosítására a magyar nemzet és övéi királyi hitet és szót fognak kapni, mely, ha az egész világ számára el is tűnne, a királynál mégis szentnek kell maradnia, s a magyar nemzet is szövetségeseivel hasonló biztosítékot fog nyújtani.

15. Jogában legyen akár az egyik, akár a másik félnek ezekhez hozzátenni vagy elvenni, ha az ügy a megvalósításig jutna. És mindezek felől a magyar nemzet igénylő vagy tagadó döntést vár majd, mivel a nemzet nyomorúsága nem tűr további haladékot. És e döntést pedig legfeljebb harminc napon belül [meg kell kapnia].

SOURCE CRITICAL REMARKS ON THE HISTORY OF THE WESSELÉNYI CONSPIRACY

By Péter Tusor

SUMMARY

The history of the estate-based oppositional movement that unfolded from the autumn of 1664 was reconstructed by the positivist scholarship (Pauler Gyula, 1876) on the basis of partially wrong chronology and faulty evidence. Thorough critical assessment of the available sources has been neglected ever since. The paper aims to fill this lacuna: the exploration of the despatches of the French ambassador to Vienna, Grémonville, has helped to identify the key document of the conspiracy, a draft titled *Proiectum ad ponenda Tractatus puncta inter regem Galliae et Ungaros*, consisting of fifteen articles. This draft, frequently misinterpreted in the historiography, was undoubtedly prepared at the gathering of Stubnya in early April 1666, as a prelude to the Wesselényi conspiracy. The reassessment of the traditional view of the early phase of the estates' movement began based on sources from the Vatican, namely the report of nuncio Spinola from November 1665, which shed new light on the participation of the ecclesiastical estate in the conspiracy. The comparative analysis of the available sources has determined that the policy pursued by the estates until the end of 1666 and the spring/autumn of 1667 reveals a more „responsible and professional” political thinking and a more widely-based „all-national” cooperation.